

วิธีบายเรือราชทูตไทยไปยุโรป

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
(ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๙)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายแพทย์เอก จุลมณเฑียร
(เจ็ดมณ วรรยั้งยง)

และงานศพกษัตริย์
นางเจ้าเสวยประวิตร
(กษัตริย์ วรรยั้งยง)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๔๐๓

ห้องขจร
959.33
ด495อ

อธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรป

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
(ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๘)

THE LIBRARY
THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
รองอำมาตย์เอก หลวงชลเลขปรีชา

(เทียบ วยิ่งยง)

และงานศพนักกิจศพ

นางชลเลขปรีชา

(จิต วยิ่งยง)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๔๐๓

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์เอก หลวงชวลเลข
ปรีชา (เทียบ วรยิ่งยง) และงานฌาปนกิจศพ นางชวลเลขปรีชา (พิณ
หรือภิญญ วรยิ่งยง) กำหนดงานวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๐๓ บุตรและธิดา
ของผู้ล่วงลับทั้งสองได้มาแจ้งแก่เจ้าหน้าที่แผนกค้นคว้า กองวรรณคดี
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ อธิบาย
เรื่องราวชาวไทยไปยุโรป พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งได้พิมพ์ไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่
๒๕ ตอนต้นของจดหมายเหตุหม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระต่าย)
แจกจ่ายเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาตให้จัด
พิมพ์แจกจ่ายได้ตามความประสงค์ ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้พยายามรักษา
อักษรวิธีไว้ตามฉบับที่เคยพิมพ์มาแล้วโดยมิได้เปลี่ยนแปลง เพื่อให้
ผู้ที่สนใจใช้เป็นเครื่องมือสำหรับตรวจสอบ

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในทักษิณานุปทานกิจที่เจ้าภาพได้
บำเพ็ญอุทิศแก่บิดามารดา เป็นมาตาศิขัยฐานธรรม และได้ให้
พิมพ์หนังสืออันเป็นสารัตถ์ออกแจกจ่ายเป็นวิทยาทาน ขอทุกสกลทั้ง
จงกลบัณฑลให้ รองอำมาตย์เอก หลวงชวลเลขปรีชา (เทียบ วรยิ่งยง)
และนางชวลเลขปรีชา (พิณ หรือภิญญ วรยิ่งยง) ผู้ล่วงลับทั้งสอง จงได้
ประสบสุคติตามควรแก่ฐานะ สมดังเจตจำนงของบุตรธิดาผู้เป็นเจ้าภาพ
ทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๑ มิถุนายน ๒๕๐๓

คำปรารภ

เนื่องด้วยคุณพ่อไค้มาถึงแก่กรรมลงในวันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓ ซึ่งเป็นเวลาภายหลังจากบ้านที่ถนนสี่พระยา ต้องประสบอัคคีภัย (เมื่อ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๑) เป็นระยะห่างกันยิ่งกว่า ๗ หนึ่งสัปดาห์เรื่องที่คุณพ่อไค้เขียนและที่ลูก ๆ ไค้ใช้เวลาค้นคว้ารวบรวมไว้ด้วยความหวังว่าจะจัดพิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ ก็สูญสิ้นไปในเพลิงหมก ตลอดจนกระทั่งตำราต่าง ๆ และทุกสิ่งทุกอย่าง เนื่องจากทันเพลิงอภัยพิภพบ้าน และเนื่องจากที่บ้านไค้มิได้มีประกันอัคคีภัยไว้ด้วย หลังจากนั้นลูกทุกคนจึงต้องช่วยคุณพ่อทำงานหนัก เพื่อตั้งตัวและปลูกบ้านใหม่ เมื่อคุณพ่อมาถึงแก่กรรมลงในระยะเวลากระชั้นชิดเช่นนั้น ลูกจึงต้องไปขออนุญาตแผนกค้นคว้า กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ (หอสมุดแห่งชาติ) กรมศิลปากรจัดพิมพ์หนังสือแจกเป็นพระลัทธิในงานนี้ ไค้เลือกเรื่อง อธิบายราชทูตไทยไปต่างประเทศ ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวามหาคุณ ด้วยเห็นว่าเป็นเรื่องที่อธิบายถึงส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับยุโรปแต่เริ่มแรก

เจ้าภาพขอขอบคุณเจ้าหน้าที่แผนกค้นคว้า กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ทุกท่านที่ไค้ให้ความช่วยเหลือในการพิมพ์หนังสือตลอดจนการตรวจรับให้เป็นที่เรียบร้อย หวังใจว่าท่านที่มาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงชวลลิตวิชา (คุณพ่อ) และงาน

๗

ฉาปนกิจศพ นางชวเลขปรีชา (คุณแม่) จะได้รับประโยชน์จากหนังสือ
ที่ได้จัดพิมพ์แจกครั้งตามสมควร และขออานิสงส์แห่งกุศลที่ได้
บำเพ็ญครั้งนี้ร่วมกับการบำเพ็ญกุศลในงานศพ จงกลั่นกาลให้
วิญญาณของคุณพ่อและคุณแม่ไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ

บุตร ชิดา

หลวงชลเลขปรีชา (เทียน วรยิ่งยง)

ชาตะ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๓๓

มตะ ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓

ประวัติ

รองอำมาตย์เอก หลวงชาวเลขปรีชา

(เทียบ วรยิ่งยง)

รองอำมาตย์เอก หลวงชาวเลขปรีชา (เทียบ วรยิ่งยง) เกิด
วัน ๖๑๑๒ ค่ำ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๓
เป็นบุตร นายเมี้ยนและนางเหม เกิดที่บ้านบางไส้ไก่ หลังวัดสุทธาราม
ตำบลบางไส้ไก่ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดธนบุรี เมื่อเยาว์วัยได้รับการ
ศึกษา ที่โรงเรียนวัดสุทธาสวรรค์ และโรงเรียนวัดยานนาวา เมื่อ
สำเร็จการศึกษาจากสำนักแล้ว ก็ได้ศึกษาวิชาภาษาไทยและวิชา
ภาษาอังกฤษต่อที่โรงเรียนมัธยมวัดคอนงคาราม สำเร็จมัธยม
บริบูรณ์ เมื่ออายุ ๑๗ ปีและได้เข้าศึกษาวิชาเลข หรือ Short Hand
กับหม่อมเจ้า สิริทิพร กฤดากร ณ สโมสรสามัคยาจารย์จนสำเร็จ
วิชาเลข

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ รองอำมาตย์เอกหลวงชาวเลขปรีชาได้เข้ารับ
ราชการกระทรวงยุติธรรม ในคราวเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๗๕ และการประชุมครั้งสำคัญ ๆ เป็นผู้ไปกรวชงาน
การประชุมของคณะราษฎร และการประชุมของสภาผู้แทนราษฎร
ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมเสมอ ๆ ในสมัยที่เจ้าพระยาพระเสด็จ

(ม. ร. ว. เข้ม มาลากุล) ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ
พ. ศ. ๒๔๕๕—๒๔๕๘ ได้มีความประสงค์ให้หลวงชวเลขปริชาไป
เป็นครูพิเศษสอนวิชาเลขที่โรงเรียนพาณิชยการ แต่ยังคงรับราชการ
อยู่ที่กระทรวงยุติธรรม จนกระทั่งปี พ. ศ. ๒๔๕๑ จึงได้ลาออกจาก
ราชการ เพื่อประกอบอาชีพส่วนตัว รวมเวลารับราชการ ๒๘ ปี

ได้รับพระราชทานยศ

เป็นรองอำมาตย์โท เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๑

— , — เอก , พ. ศ. ๒๔๗๒

ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์

เป็นขุนชวเลขปริชา เมื่อ พ. ศ. ๒๔๖๑

เป็นหลวงชวเลขปริชา , วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๖๖

ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญ คือ

เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย

เหรียญบรมราชาภิเษก เงิน รัชกาลที่ ๗

เหรียญฉลองพระมหานคร ๑๕๐ ปี

เบญจมาภรณ์ช้างเผือก

รองอำมาตย์เอกหลวงชวเลขปริชา ได้ทำการสมรสกับนางสาว
พิน (ภิญ) โลงนานนท์ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๓ มีบุตรธิดา ๔ คน คือ :—

๑. เวธอากาศทวี เสริมพงศ์ วรยิ่งยง น.บ. ส.ส.บ.

๒. แพทย์หญิง อุบลรัตน์ วรยิ่งยง พ.บ.

๓. นายถาวร วรยิ่งยง

๔. นายทวีสิน วรยิ่งยง กำลังศึกษา ณ คณะวิศวกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลวงชวเลขปรีชา เกิดบุตรธิดากับภรรยาอื่น ๆ อีก ๓ คน
เป็นชาย ๑ หญิง ๒ หลวงชวเลขปรีชา ได้เริ่มช่วยมาตั้งแต่ปลายปี
พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้ไปรับการรักษาที่โรงพยาบาล ๒ ครั้ง ถึงแก่กรรมด้วย
อาการสงบ เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓ เวลา ๑๓.๓๐ น.
คำนวณอายุได้ ๗๐ ปี

อนุสรณ์แด่คุณพ่อ

การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคุณพ่อครั้งนั้น นำความวิโยคมาสู่ลูก เพราะเป็นสัญลักษณ์ว่าตั้งแต่บัดนี้ไป ลูกต้องโศกเศร้า ซากที่พังทางใจ การจากไปของคุณพ่ออีกคนหนึ่ง ทำให้ลูกซาบซึ้งร่วมโพธิ์ร่วมไทร ความดีของคุณพ่อที่มีต่อลูก เมื่อครั้งที่คุณพ่อยังดำรงชีวิตอยู่ แบ่งเหตุการณ์เป็น ๒ ระยะ ระยะแรกขณะที่ลูกยังเยาว์ ระยะที่สองหลังจากที่คุณแม่ถึงแก่กรรม ซึ่งนับได้จนถึงบัดนี้เป็นเวลา ๑๕ ปี

เมื่อลูกยังเยาว์วัย ลูกจำได้ว่า ลูกรักคุณพ่อมากที่สุดและคุณพ่อก็รักลูกมากที่สุด คุณพ่อไม่เคยดุลูกเลย อบรมสั่งสอนด้วยคำพูดที่ไพเราะ ทำให้ลูกเคารพและเชื่อฟัง คุณสมบัติขั้นนี้ จึงทำให้ลูกมีเหตุผล ไตร่ตรองด้วยตัวของตัวเองคุณพ่อเอาใจใส่ในทุกข์สุขของลูกอยู่เสมอ ในวันว่างคุณพ่อพาไปเที่ยว เท่ากับให้ทัศนศึกษาแก่ลูกด้วย

คุณพ่อให้การศึกษาลูกมาแต่เยาว์ เอาใจใส่สอนหนังสือ เช่น วิธีย่อเสียง ร และ ล สอนภาษาอังกฤษ ฯลฯ ทำให้ลูกเริ่มรักเรียนสนใจอยากหาความรู้ พอทันปีการศึกษาคุณพ่อจะต้องเป็นผู้พาไปซื้อหนังสือ ตรวจสมศที่ลูกเรียนมา แม้เมื่อลูกเติบโตอยู่ในมหาวิทยาลัย เรื่องหนังสือตำราเรียนแล้วคุณพ่อให้ลูกซื้อตามความประสงค์ของลูกทุกอย่าง คุณพ่อปรารถนาเสมอว่า อยากให้ลูกได้ศึกษา

เป็นอธิชาตบุตร เพราะคุณพ่อมันบอกว่า มันจะทำให้ชาติบ้านเมือง
เจริญขึ้น

คุณพ่อมีวิธีการสอนให้ลูกการณ์ตามธรรมชาติเช่นเมื่อตอนลูกคน
รองเริ่มโต คุณพ่อจะสอนไม่ให้กลัวผี คุณพ่อพาไปตามวัดต่าง ๆ
เดินผ่านป่าช้าเวลาค่ำมีคย้าง และพกว่า ผีคือคนที่ตายไปแล้วไม่
หายใจ จะไม่ทำอันตราย พอลูกโตขึ้น ทำให้ลูกใจกล้า ไม่กลัว และ
เมื่อมาเรียนแพทย์ ในวิชากายวิภาค ลูกจึงไม่รู้สึกกลัว ลูกเรียน
วิชานี้ได้ด้วยความร่าเริง

คุณพ่อมีความสุขอยู่กับคุณแม่และลูก ๆ เพียง ๑๕ ปี ลูกจำ
ได้ว่า เมื่อคุณแม่ถึงแก่กรรม ลูกคนเล็กอายุเพียง ๖ ขวบ คุณพ่อ
เสียใจมาก และดำรงชีวิตอยู่คนเดียวมาตลอดจนลูกจบอุดมศึกษาบ้าง
แล้ว ซึ่งนับว่าเป็นเวลานาน ในตอนนั้น คุณพ่อต้องทำหน้าที่แม่บ้าน
ไปด้วย คุณพ่อรับภาระมาก เพราะลูกทุกคนกำลังอยู่ในวัยศึกษา
คุณพ่อมีความมั่นใจว่า ต้องส่งลูกให้เรียนถึงชั้นสูงสุดหมดทุกคน
ในระหว่างเวลานี้ คุณพ่อมีทั้งทุกข์ และสุขระคนกัน คุณพ่อเป็น
ผู้ที่มีนิสัยดี และประมาทในการใช้จ่าย มักจะสอนลูกให้รอบคอบ
ในการใช้จ่าย

คุณพ่อมีความห่วงใยในอนาคตของลูกเป็นอย่างมาก แม้ขณะที่
คุณพ่อเจ็บก็ยังคอยไต่ถาม เอาใจใส่ต่อการศึกษาลูกคนเล็กซึ่ง
กำลังเรียนในชั้นอุดมศึกษา คุณพ่อสอนว่ามีวิชาเหมือนมีทรัพย์อยู่

นับล้าน ไม่มีผู้ใดอาจหาญเข้าช่วงชิง

คุณพ่อสนใจในความประพฤติของลูกตลอดจนมารยาท สอนให้น้องเคารพพี่ ให้ลูกมีความรักใคร่สามัคคี และยกตัวอย่างเรื่องกษัตริย์ลิลัวเปรียบเทียบกับพี่เสมอ

พอคุณพ่อจะขยายชั้นบ้าง เมื่อลูก ๒ คนจบการศึกษาย้ายที่พักอาศัยที่ถนนสีพระยา ถัดจากวัดอัมพวันเมื่อ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๑ เพราะอยู่ติดกับถนนเพลิงเพียงรวกน และบ้านก็ไม่ได้ประกันอัคคีภัยไว้ด้วย ทุกสิ่งทุกอย่างจึงใหม่หมดแม่แต่รูปคุณพ่อซึ่งได้ถ่ายไว้ จึงต้องนำเอาภาพถ่ายครึ่งหลังสุดเมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐ มาพิมพ์ในหนังสือ แต่คุณพ่อก็ยังมีสติทุกอย่าง แม้แต่ภาวะคับขัน ขณะที่เพลิงกำลังลุกไหม้อย่างรวดเร็ว คุณพ่อสามารถส่งกุญแจให้ได้ถูกต้อง

หลังจากที่บ้านถูกอัคคีภัย คุณพ่อและลูก ๆ ก็ช่วยกันทำงานหนัก จนสามารถดำรงชีวิตได้ด้วยความขยันขันแข็ง ทั้งนี้เป็นผลจากที่คุณพ่อมีสมรรถภาพอย่างสูงในการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัวได้มั่นคงมาก คุณสมบัติประจำตัวของคุณพ่อชั้นนี้ ทำให้ลูกภูมิใจ และรู้สึกว่าเป็นโชคที่ที่สุดของลูกที่ได้เกิดมาเป็นลูกของคุณพ่อ

ขณะที่คุณพ่อช่วยครึ่งหลังนั้นกินเวลานาน มีแพทย์คอยเอาใจใส่ในการรักษา และระมัดระวังดูแล ลูกต้องขอกราบขอบพระคุณแก่ท่านอาจารย์ แพทย์อาวุโส และเพื่อนแพทย์ เกสัชกร และพยาบาลทุกท่าน

ขณะที่คุณพ่อมีชีวิตอยู่ เป็นผู้มีจิตศรัทธาอย่างแรงกล้า ในการ
ประกอบกรการกุศล ได้บริจาคที่ดินสำหรับทำถนนเข้าวัด เพื่อสาธารณ
ประโยชน์และบริจาคเงินสร้างพระอุโบสถวิหาร และฐานพระ ฯลฯ ลูก
เชื่อว่า กุศลนั้นคงจะส่งเสริมให้คุณพ่อได้ประสบสุคติในสัมปรายภพ

คุณพ่อถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๐๓ เป็นวันเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชทานเพลิงสมเด็จพระสังฆราชเจ้า คุณพ่อก็จากไปอย่างสงบ ลูกคิดว่าวิญญาณของคุณพ่อ ต้องไปสู่สุคติภพ ถึงที่ท่านสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ทรงแสดงธรรมไว้ในคราวบำเพ็ญกุศลสัตตมวารศพ

นางชวเลขปรีชา (พิน หรือ ภิญ วรยิ่งยง)

ชาตะ ๑๕ เมษายน ๒๔๕๐

มตะ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๘

ประวัติ

นางชวเลขปรีชา (พิณ หรือ ภิญญ วรยิ่งยง)

นางชวเลขปรีชา (พิณ หรือ ภิญญ วรยิ่งยง) เป็นบุตรนายชั้น งามกร และนางชัย โกลนนานนท์ เกิด ณ วัน ๖ มี. ค. ๒๔๕๐ ที่ตำบลศาลเจ้าแม่ทับทิม ถนนทรงวาด พระนคร เมื่อยังเยาว์ได้เข้ารับการศึกษาที่ ร.ร. อัสสัมชัญ คอนแวนต์ แผนกภาษาฝรั่งเศส เรียนจนจบชั้นมัธยมศึกษาทางแผนกภาษาฝรั่งเศส (ในสมัยนั้นยังไม่ยอมให้สตรีเข้ารับการศึกษามากนัก) ดังนั้นเมื่อสำเร็จการศึกษาจึงได้ประกอบอาชีพส่วนตัว โดยมารดาตั้งโรงเรียนให้ชื่อว่า ร.ร. บริบาลเบตก อยู่ริมถนนสี่พระยา และเป็นครูสอนหนังสือ จนกระทั่ง วันที่ ๓๑ ก. ค. ๒๔๗๓ อายุ ๒๓ ปี ได้ทำการสมรสกับหลวงชวเลขปรีชา และอยู่ด้วยกันเป็นเวลา ๑๕ ปี เกิดบุตรธิดาด้วยกัน ๔ คน คือ

๑. เวชอากาศตร์ เสริมพงศ์ วรยิ่งยง น.บ. ส.ส.บ.

๒. แพทย์หญิงอวยพรรัตน์ วรยิ่งยง พ.บ.

๓. นายถาวร วรยิ่งยง จบวิทยาลัยเทคนิค

๔. นายทวีสิน วรยิ่งยง กำลังศึกษาที่คณะวิศวกรรมศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางชวเลขปรีชา ได้ล้มเจ็บนอนปลายสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้เข้ารับการรักษาที่ ร.พ. ศิริราช และถึงแก่กรรมที่ ร.พ. เมื่อวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๘ คำนวณอายุได้ ๓๘ ปี

อนุสรณ์แด่คุณแม่

ลูกจำได้ว่า เมื่อคุณแม่สุดรักที่เข็นทั้งดวงใจ และชีวิตจิตใจ
ของลูกจากไป เมื่อลูกคนเล็กอายุเพียง ๖ ขวบ ยังจำหน้าแม่ไม่
ค่อยได้ ขณะนี้อยู่ในระหว่างปลายสงครามโลกครั้งที่สอง เครื่องบิน
ทิ้งระเบิดไม่เว้นแต่ละคืน และอยู่ในระหว่างอพยพ ลูกต้องให้ทุกวัน
เพราะรู้สึกหวาดกลัวที่สุด และเจ็บปวดทรมานที่สุดที่บรรดาชีวิตเด็ก
ที่ซอกคุณแม่ผู้ซึ่งเอาใจใส่และคอยทะนุถนอมลูก เป็นชีวิตที่เศร้ามาก
เมื่อคุณแม่ยังดำรงชีวิตอยู่ ลูกได้รับการเอาใจใส่จากแม่อย่าง
มากคุณแม่จะจัดหาผลไม้มาเป็นเพื่อนลูก เวลาไป ร.ร. ก็คอย
แต่งตัวและคอยเตรียมอาหารให้ พร้อมกับตรวจตราสิ่งของเครื่อง
ใช้ในกระเป๋ารับ ทุก ๆ อย่างแม่เตรียมพร้อมไว้ให้ลูกหมด

คุณแม่เป็นคนมีระเบียบ และมีกฎเกณฑ์ในการดำรงชีวิตที่ดี
แม้สมัครเข้าเรียนเมื่อครั้งคุณแม่เป็นเด็กนักเรียนอยู่ ร.ร. อัสสัมชัญ
คอนแวนต์ ยังเก็บเอาไว้ให้ลูกได้เอาเป็นแบบฉบับ คุณแม่ได้ปลูก
ฝังจิตใจของลูกตั้งแต่วัยเยาว์ให้ประพฤติตนเป็นคนดี และมีความซื่อ
มั่นเพียงในกิจการงานทุกอย่าง เมื่อคุณแม่มีชีวิตอยู่ ก็คอยเป็นกำลังใจ
ให้ลูก ลูกคนหนึ่งก็ยิ่งชอบ pass ชั้นได้

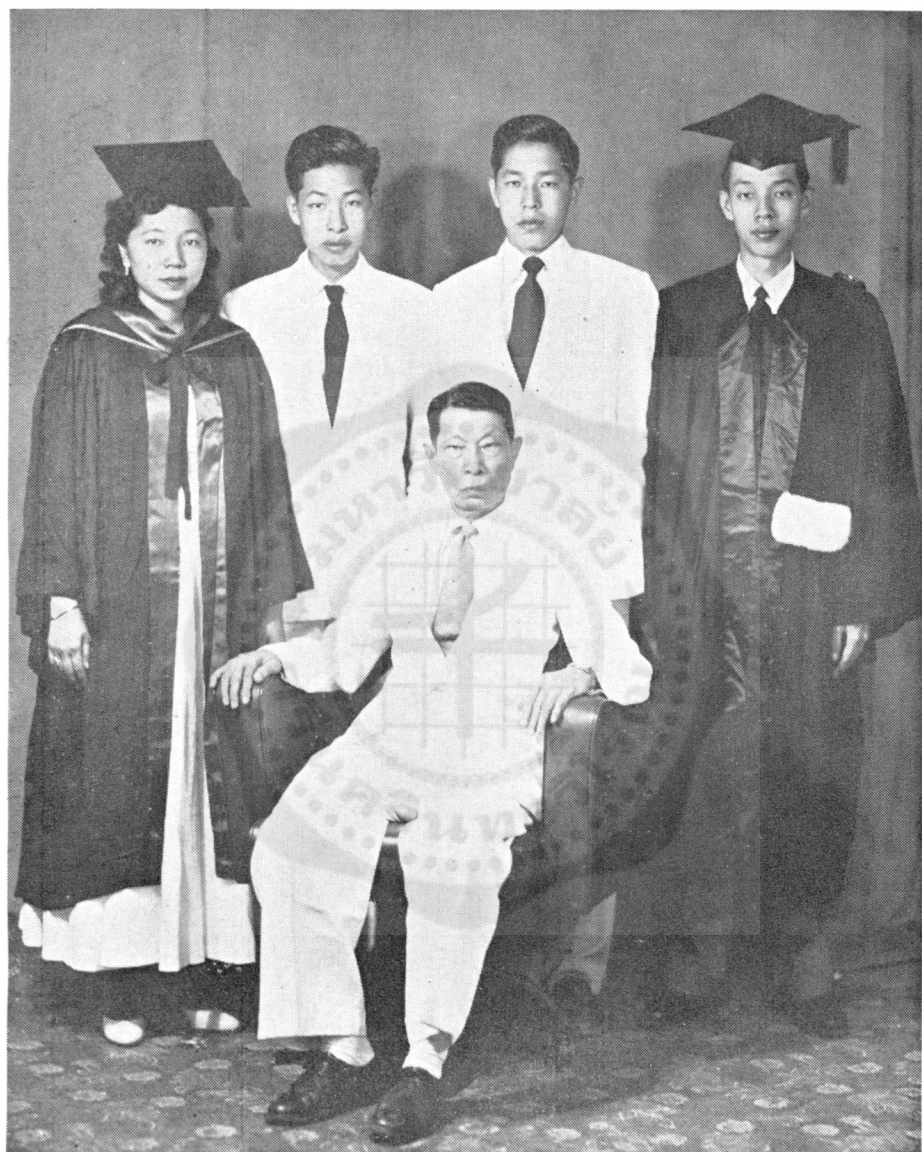
คุณแม่หัดให้ลูกทำงาน โดยแบ่งงานให้พอกับกำลังสอนให้ลูก
รู้จักมีความรับผิดชอบในหน้าที่ทำตั้งแต่เยาว์ คุณแม่ฝึกหัดลูกให้

เข้าเพื่อทองหนึ่งสี่ และคุณแม่ก็ทนด้วย ตลอดจนให้บุตรทำครัว และเย็บปักถักร้อย ถึงแม้คุณแม่จะมีผู้ช่วยหลายคนอยู่แล้ว และคุณแม่ก็ทำให้ลูกทำงานด้วยความเพลิดเพลิน และทำให้ลูกรู้สึกว่าคุณค่าสำคัญสำหรับคุณแม่มากที่สุด คุณแม่สอนให้หนังสือ ๆ เคารพ ๆ และสอนให้เสียสละเพื่อน้อง เหมือนกับพ่อแม่เสียสละให้ลูก ๆ ได้

คุณแม่เป็นผู้ที่ขยันมาก ภายหลังจากการสมรสแล้ว คุณแม่ก็ไม่ยอมว่าง ได้เข้าร้านค้าขาย ทำมาหากินอยู่กับคุณพ่อ จนมีหลักฐานเป็นชั่งแผ่นมันคง ลูกรู้สึกว่าบุญคุณของคุณแม่ใหญ่หลวงนัก ซึ่งลูกทุกคนต้องระลึกอยู่เสมอและจะดำเนินตามแบบของคุณแม่ต่อไป เป็นที่น่าเสียใจที่คุณแม่มาด่วนจากไป เมื่อลูกยังเด็กนัก ไม่ทันได้มีโอกาสตอบแทนพระคุณของคุณแม่

คุณแม่เป็นคนมีจิตใจโอบอ้อมอารี เมตตา กรุณา คุณแม่มักจะทำบุญถวายจตุปัจจัยแก่ภิกษุสงฆ์ สามเณร ให้ท่านผู้ศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นประจำ ขอผลบุญกุศลที่คุณแม่ได้ประกอบมามาก จงส่งให้ดวงวิญญาณของคุณแม่ไปสู่สุคติภพเถิด

จากลูก

คุณพ่อและลูก
ถ่ายครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐

อธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรป

๑ ในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เคยมีราชทูตไทยไป
ถึงยุโรปหลายคราว ตามที่มีจดหมายเหตุดำรงนั้น ราชทูตไทยไป
ถึงยุโรปครั้งแรกเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ไปรภให้
ทูตานุทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปยังประเทศฮอลแลนด์ เจริญทาง
พระราชไมตรีกับเจ้าคริสตในราชวงศ์ออเรนจ์ เมื่อปีมะแม พ. ศ. ๒๑๕๐
ตรงกับคฤศตศก ๑๖๐๗ ก่อนนั้นยังมีราชทูตไทยไปยุโรป
ในรัชกาลอื่น ๆ อีก แต่ในเรื่องราชทูตที่ไปมากับประเทศสยาม จะเป็น
ราชทูตที่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศแต่งตั้งเข้ามา ก็ ฤๅราชทูตไทย
ไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงต่างประเทศก็ ๓๐ หน้ ๗ ไม่เลื่อง
กว่าแพร่หลายเท่าเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีทางพระราชไมตรี
กับพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ กรุงฝรั่งเศส เพราะพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ มีรับสั่ง
ให้สร้างสิ่งทรงฤทธิไถ้เฉลิมพระเกียรติยศหลายอย่าง เป็นต้นแต่ให้
ตั้งเหรียญแลเขียนรูปภาพราชทูตไทยเข้าเฝ้าที่พระราชวังเวอซาย แลให้
แต่งตั้งสื่อทรงเรื่องราชทูตฝรั่งเศสเข้ามากรุงสยาม แลเรื่องราชทูต
สยามคราวโกษาปานออกไปเมืองฝรั่งเศสพิมพ์ไว้ หนังสือเหล่านั้น
แพร่หลายทั้งในภาษาฝรั่งเศส แลได้แปลเป็นภาษาอื่นยังปรากฏอยู่
จนทุกวันนี้ จึงได้ทราบเรื่องกันยิ่งกว่าคราวอื่น ๆ

เรื่องราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ใ้ความตามหนังสือจดหมายเหตุของฝรั่งเศสในครั้งนั้นว่าไปถึง ๔ คราว คราวแรกไปเมื่อศกศตศก ๑๖๘๑ ตรงกับ (ปีระกา จุลศักราช ๑๐๔๓) พ. ศ. ๒๒๒๔ ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แลไปปลงกรงโรม ออกพระพิพัฒน์ราชไมตรีเป็นท้าวราชทูต ออกหลวงศรีวิสารสุนทรเป็นอุปทูต ออกขุนนครวิชัยเป็นตรีทูต ไปในเรือกำปั่นฝรั่งเศส เรือลำนั้นไปแทกที่เกาะมะละกัคคา คนที่ไปหาบุญไปหมกต่อมากอีก ๒ ปีถึงพ. ศ. ๒๒๒๖ ทูตไทยไปเป็นคราวที่ ๒ ทูตที่ไปคราวนี้ใ้ความว่าเป็นแต่ขุนนางผู้น้อยในกรมท่าคน ๑ ในกรมอาสาจามคน ๑ โดยสถานเรือกำปั่นฝรั่งเศสไปสับข่าวทูตไทยไปคราวแรกที่หายไปนั้น ทูต ๒ คนไปถึงกรุงปารีส เข้าใจว่าเห็นจะถือศกอุกฤษรเสนายกักรงศรีอยุธยาไปด้วย จึงปรากฏว่ารัฐบาลฝรั่งเศสต้อนรับ แต่ไม่ได้เชิญพระราชสาส์นไป จึงมิไ้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ โดยฐานทูต เป็นแต่ให้เข้าไปคอยเฝ้าเวลาเสด็จออกทรงพระราชดำเนิน ไ้หัยคทรวงปราไสย แต่ครั้งนั้นเมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ไ้ทรงทราบว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะไ้ควมทางพระราชไมตรีก็ทรงยินดี โดยเป็นโอกาสที่จะแผ่พระเกียรติยศ ให้มาปรากฏทางประเทศทิศตะวันออก จึงแต่งให้เซวเลียบเคอโซมองเป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการมาเจริญทางพระราชไมตรี บั้สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทูตฝรั่งเศสมากับเรือรบ รัชทูตไทยทั้ง ๒ คนกลับมาสักด้วย มาถึงปากน้ำ

เจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ ครั้นถึงเดือนธันวาคม ทศ
ฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงแต่งตั้งให้พระวิสูตร
สุนทร คือโกษาปาน เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราช
บรรณาการ ไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
โกษาปานไปคราวนี้นับเป็นทูตไทยไปคราวที่ ๓ ไปเรือรบฝรั่งเศสกับ
เชวเรลียเคอโซมองควัยกัน ไปถึงเมืองฝรั่งเศสได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์
ที่ ๑๔ ที่พระราชวังเวอซาย เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ โกษา
ปานอยู่ในเมืองฝรั่งเศส ๑ เดือน กลับเมื่อเดือนมีนาคม เมื่อโกษาปาน
จะกลับจากเมืองฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงแต่งตั้งให้มองสิเออเคอลา
ลุแบร์ เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามา
ถวาย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชอีกครั้ง ๑ มาเรือรบแลรับโกษาปาน
กลับมาส่งควัย มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๓๐
ถึงเดือนธันวาคม เมื่อทูตฝรั่งเศสจะกลับไป* สมเด็จพระนารายณ์
มหาราชทรงแต่งตั้งราชทูตเชิญพระราชสาส์น แลเครื่องราชบรรณาการ
ไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แลไปปลงกรงโรมอีกคราว ๑ นับ
เป็นคราวที่ ๔ (ใครเป็นราชทูต ข้าพเจ้ายังหาพบชื่อไม่ ชอที่
ปรากฏในหนังสือยากหลวงตะชาต์ผู้ไปกับทูตคราวนั้นเรียกว่า “ออก
ขุนชำนาญ” เห็นจะไม่ใช่ตัวราชทูต) พาเด็กนักเรียน ๕ คน

* ที่ปรากฏว่าทูตฝรั่งเศสมาถึงในเดือนกันยายน แลกลับไปในเดือนธันวาคม
เหมือนกันทั้ง ๒ คราว เพราะในการใช้เรือใบต้องไปมาให้ได้ฤกษ์งาม.

ออกไปเล่าเรียนวิชาในประเทศฝรั่งเศสด้วย ราชทูตไทยไปถึงเมือง
ฝรั่งเศสเมื่อเดือนกรกฎาคม พ. ศ. ๒๒๓๑ ทางนี้สมเด็จพระนารายณ์
มหาราชสวรรคต พระเพทราชาได้ราชสมบัติ เกิดรบพุ่งกับทหาร
ฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยขับไปทหารฝรั่งเศสไปหมด แต่ข้าวยัง
ไม่ทราบออกไปถึงยุโรป เมื่อทูตไทยไปถึงเมืองฝรั่งเศส พระเจ้า
หลุยส์ ๑๔ ไม่เสด็จอยู่ในพระนคร รัฐบาลฝรั่งเศสจึงจัดให้ทูตไปเฝ้า
โป๊ปอินโนเซนต์ที่ ๑๑ ที่กรุงโรมก่อน ทูตไทยเข้าเฝ้าโป๊ปเมื่อวันที่ ๒๓
ธันวาคม พ. ศ. ๒๒๓๑ แล้วจึงกลับมาเมืองฝรั่งเศส ไทยเข้าเฝ้าพระเจ้า
หลุยส์ ๑๔ แล้วพักอยู่ในเมืองฝรั่งเศสเกือบ ๑ ปี ปลายปีมะเสง
พ. ศ. ๒๒๓๒ ฝรั่งเศสจึงไต่จกส่งมาชนบทเมืองมฤค ซึ่งเป็นเมืองท่า
ของกรุงสยามทางทะเลหน้าอกในเวลานั้น เรื่องราชทูตไทยไปเมือง
ฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเนื้อความดังแสดง
มานี้.

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชแล้ว สมเด็จพระเพทราชาธิราชทรงแต่งตั้งราชทูตไป
เจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอีกครั้ง ๑ เมื่อปีมะโรง
จุลศักราช ๑๐๕๐ เหมือนอย่างครั้งโกษาปานออกไปเมื่อในแผ่นดินก่อน
อันความที่กล่าวมานี้เพราะผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารลงศักราชปี
สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตผิด เร็วไป ๖ ปี จึงหลงเอาทูต
ที่ไปกับมองสิเออลาลูแบร์ มาลงผิดรัชกาลไป จะเป็นความจริงหรือไม่

ด้วยในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเกิดวิวาทขาดทางไมตรีกับฝรั่งเศสมา
แต่เริ่มรัชกาลตั้งกล่าวมาแล้ว มีจดหมายเทศฝรั่งกล่าวอีกแห่ง ๑ ว่า
เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๕ พระเจ้าแผ่นดิน
สเปนให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการ เข้ามา
เจริญทางพระราชไมตรี เมื่อปีจอ พ. ศ. ๒๒๖๑ ต่อมาในจดหมายเทศ
ของพวกเขาสะเป็นว่า มีเรือกำปั่นหลวงพาทูตไทยออกไปถึงเมืองมณิลา
อันเป็นหัวเมืองชั้นของสเปนทางตะวันออก แต่ทูตไทยไปเกิดความ
ไม่พอใจในการที่รับรองกลับมากองศรีอยุธยาเสีย ไม่ได้ออกไปเจริญ
ทางพระราชไมตรีตอบแทนดังยุโรป จึงเข้าใจว่าตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราชแล้ว ไม่ได้มีทูตไทยไปถึงยุโรปอีกจนตลอดสมัย
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ถึงกระนั้นก็ราชทูตไทยที่ไปเจริญทางพระ
ราชไมตรีถึงต่างประเทศที่อยู่ในอาเซียด้วยกัน ยังมีไปเนื่อง ๆ ไม่ขาด
คือ ไปเมืองจีน เมืองฮกแก แลเมืองลังกา เป็นต้น ประเพณีการทูต
ทั้งที่บรรดาทูตต่างประเทศ แลที่แต่งราชทูตไปต่างประเทศ จึงคงมี
แบบแผนติดต่อกันมาจนถึงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์

ประเพณีการทูตที่ถือเป็นแบบแผนในประเทศนี้ เห็นจะมีต้นตอได้มา
ทางมิชฌิมประเทศแคโบริวณที่เคียว เพราะบุคคลสำคัญที่ถือเป็น
ประเพณีทั้งประเทศมณูพม่าแลลังกาทวีป บางข้อผิดตรงกันข้ามกับ
ประเพณีทูตของฝรั่ง เป็นต้นว่าตามประเพณีของฝรั่งเขาถือว่าราชทูต
เป็นผู้แทนพระองค์พระมหากษัตริย์ไปยังประเทศโน้น พระราชสาส์น

เป็นแต่หนังสือสำคัญสำหรับแสดงว่า ผู้เชิญไปเป็นราชทูต เพราะฉะนั้น
 การรับรองเขาให้เกียรติยศแก่ตัวราชทูต ส่วนพระราชสาส์นนั้นจะเอาไป
 อย่างไรไม่ได้เป็นข้อสำคัญ แต่ประเพณีของไทยเราแต่โบราณ ถือว่า
 พระราชสาส์นต่างพระองค์พระมหากษัตริย์ ราชทูตผู้จาทลพระราช
 สาส์นเป็นแต่อย่างข้าราชการที่ไปตามเสด็จ แขนแผนข้อทักกล่าววนฉำ
 พิจารณาในเรื่องราชทูตไทยไปส่งพระอภัยมณีที่เมืองลังกา ซึ่งพิมพ์
 อยู่ในหนังสือเรื่องประติมาฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวิปัญนี้ ก็จะ
 เห็นได้ชัดเจน ทั้งแต่พระราชสาส์นออกจากพระราชวัง ก็กำหนด
 อย่างกระบวนเสด็จ พระราชสาส์นไปยั้งที่ไหนก็จัดเป็นที่ประทับ ถึง
 เวลาเสด็จออกก็มีประโคม แล้วทูตานุทูตเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์น
 อย่างเข้าเฝ้าทุกวัน แม้ขุนนางต่างประเทศที่มากับอนริราชทูตก็ให้เข้า
 ไปถวายบังคมพระราชสาส์น อย่างว่าพาเข้าเฝ้า เคารพพระราชสาส์น
 ไปโดยอาการอย่างนี้ จนได้ถวายถึงพระหัตถ์พระมหากษัตริย์ประเทศ
 โนนแล้วจึงเป็นเสร็จกิจ ถึงพระราชสาส์นมาจากต่างประเทศ ทั้งแต่เข้า
 มาถึงในพระราชอาณาเขตเราก็เคารพอย่างเดียวกัน ที่ประเพณีฝรั่ง
 กับไทยผิดกันในเรื่องเคารพพระราชสาส์น ดังกล่าวมานี้ ถึงเคยเป็นเหตุ
 เกิดประทัดประเดิด ครั้งเชวเรเลียเคอโซมองเป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยส์
 ที่ ๑๔ เข้ามาครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีความ
 ปรากฏอยู่ในหนังสือจดหมายเหตุของทูตฝรั่งเศสคราวนั้นว่า ทั้งแต่ทูต
 ถึงเมืองสมุทรปราการ ไทยก็ใคร่รับรองกำหนดพระราชสาส์นเป็นสำคัญ

แต่ส่วนทุกคนเป็นแต่จัตวาหรือรับตามพระราชสาส์นไป เมื่อถึงที่สำนัก
 ในระยะทาง เจ้าพนักงานไทยเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์นแล้ว
 จึงเชิญขึ้นไว้ในห้องซึ่งจัดตกแต่งเป็นที่พักของพระราชสาส์น ครั้นเมื่อ
 จะเชิญพระราชสาส์นกลับลงเรือก็เข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์น แล้ว
 จึงเชิญลงเรือไป ราชทูตแปลกใจ ครั้นสืบถามไถ่ความว่าประเพณีไทย
 ถือว่าพระราชสาส์นสำคัญกว่าราชทูต จึงคิดอุบายจะให้ไทยเคารพ
 ต่อราชทูตเหมือนกับเคารพพระราชสาส์น คราวนั้นก่อนเวลาจะเชิญ
 พระราชสาส์นลงเรือ ราชทูตให้เขาเฝ้าเข้าไปตั้ง แล้วไปนั่งอยู่เคียง
 ข้างพระราชสาส์น เมื่อเจ้าพนักงานไทยถวายบังคมแล้ว จึงยกพาน
 พระราชสาส์นส่งให้เจ้าพนักงานไทยเชิญไปลงเรือ ในวันหลังเมื่อพัก
 อยู่ที่ชนอนหลวงไต้หวันโปรดสัตว์ ถึงวันจะแห่พระราชสาส์นเข้ากรุง ฯ
 ราชทูตคิดจะให้ไปเฝ้ากระต๊อบขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คราวนั้นให้ข้าหลวง
 เกอฮัวซี (ซึ่งเตรียมมาจะให้ไปราชครูผู้สอนคฤศตศาสนาถวายสมเ็จ
 พระนารายณ์ ฯ) เข้าไปยืนอยู่ด้วย เมื่อขุนนางไทยเข้าไปถวายบังคม
 พระราชสาส์นแล้ว ราชทูตไม่ให้ไทยเชิญพระราชสาส์น ให้ข้าหลวง
 เกอฮัวซี เชิญพานพระราชสาส์นเคาะมากับราชทูต เข้าในเงาพระกลดที่
 กันพระราชสาส์นมากับกัน หวังจะให้ไทยนับถือว่ามีบรรพการศักดิ์สูง มา
 ส่งพระราชสาส์นให้ไทยต่อเมื่อถึงเรือขบวนซึ่งจัดลงมารับพระราชสาส์น
 การที่คิดเลื่องลือให้ไทยถวายบังคมราชทูตด้วยได้ในครั้งนั้น ก็เป็น
 ที่พอใจของราชทูตมาก

ประเพณีการทูลตามแบบโบราณ นอกจากข้อที่กล่าวมาแล้ว
ยังมีอย่างอื่นอีก จะลงเรียบเรียงลงไว้ต่อไปนี้ ตามที่ได้พบใน
จดหมายเหตุเก่า คือ :-

ว่าด้วยพระราชสาส์นตามแบบโบราณ ต้องจารึกลงในแผ่น
สุพรรณบัตร เขียนจำลองลงแผ่นกระดาษแต่สำเนา ซึ่งส่งไปกับ
ศุภอักษรของเสนาบดี การที่จารึกลงแผ่นทองถือว่าเป็นเครื่องหมาย
แห่งไมตรี แม้หนังสือสัญญาทางไมตรีที่มีต่อกันในระหว่างประเทศ
ก็ใช้จารึกในแผ่นสุพรรณบัตร แลการที่หมายสำคัญใช้ประทับยอก
หัวแหวนนครอยไว้ในแผ่นทองแทนประทับตรา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นคำพูด
กันว่า “เป็นทองแผ่นเดียวกัน” แล “เป็นสุวรรณบัลลังก์เดียวกัน”
มาแต่โบราณ ประเพณีอันนี้ไม่มีในประเทศฝรั่งแลประเทศจีน

ว่าด้วยทูลที่จาทูลพระราชสาส์น ประเพณีของไทยเราแต่โบราณ
ถ้าหากมีพระราชสาส์นแล้วจำต้องแต่งทูตานุทูตเชิญไป ที่จะส่งพระราช
สาส์นไปด้วยประการอย่างอื่น แม้แต่จะมอบให้ราชทูตต่างประเทศที่
เชิญพระราชสาส์นมา เชิญกลับมาก็ไม่ได้ ถ้าหากจะไม่แต่งทูตานุทูต
ไปก็ไม่มีพระราชสาส์นที่เกี่ยว ถ้าเช่นนั้นให้เสนาบดีมีศุภอักษรไปถึง
เสนาบดีประเทศนั้นให้นำกระแสรับส่งขึ้นกราบทูล ศุภอักษรนั้นมอบ
ให้ทูตต่างประเทศถือกลับไป หรือส่งไปอย่างไรก็ได้ ความที่กล่าวใน
ข้อนี้จะเห็นตัวอย่างได้ ในเรื่องราวทูตไปลังกา เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ

เจ้าบรมโกษฐ์ ซึ่งพิมพ์อยู่ในเรื่องประวัติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์
ในลังกาทวีปนั้นเหมือนกัน คือ เมื่อส่งพระอุนาฬิ พระอริยมุนี ไปกับ
คณะสงฆ์คราวแรก มีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวาย ต่อมาคราวส่ง
พระวิสุทธิธรรมาจารย์ พระวรมานมุนี กับคณะสงฆ์ไปเปลี่ยนคณะสงฆ์
ชุดก่อน ก็มีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวาย คราวนั้นเมื่อพระเจ้าเกียรติ
สิริราชสิงหะให้ราชทูตลังกาเชิญพระราชสาส์นพาพระอริยมุนี กับคณะ
สงฆ์ที่ไปคราวแรกกลับมาส่ง ข้างกรุงศรีอยุธยาจะไม่แต่งทูตไปลังกา
อีก จึงมีแต่ศุภอักษรเสนาบดีไทย ให้ราชทูตลังกาถือไปถึงเสนาบดี
ในลังกาทวีป ให้ผู้ลกระแสรับส่งทูลขอพระราชสาส์นแก่พระเจ้าเกียรติ
สิริราชสิงหะ.

แต่ประเพณีฝรั่งในเรื่องมีพระราชสาส์น เขาไม่ถือว่าจำเป็น
จะต้องมีราชทูตเชิญไป ด้วยเหตุนี้ในครั้งกรุงเก่าเมื่อแรกบริษัทฝรั่ง
ต่างชาติมาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา มักจะทูลขอให้พระเจ้าแผ่นดิน
ประเทศของตนมีพระราชสาส์นทรงฝากฝัง ขอให้พวกพ่อค้าค้าขายได้
โดยสะดวก พระเจ้าแผ่นดินก็มีพระราชสาส์นให้พวกพ่อค้าของบริษัท
ถือมา ผ่านไทยเราเคารพนับถือพระราชสาส์นเป็นสำคัญ เมื่อรู้ว่า
มีพระราชสาส์นมาแก่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ ก็รับรองให้แก่
พระราชสาส์น แลรับรองพ่อค้าซึ่งเป็นผู้เชิญพระราชสาส์นให้เข้าเฝ้า
แทนได้ จนเลยเข้าใจกันในพวกฝรั่งทั่วไปในครั้งนั้นว่า ถ้าจะให้
ไทยรับรองให้ก็แล้วจำต้องมีพระราชสาส์นถือมากับ ตัวเหตุนี้

เมื่อยาควอลงฝรั่งเศสจะเข้ามาตั้งส่งสอนศาสนาทุกทั้ง จึงทูลขอพระราชสาส์นพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ แลมหาสมณสาส์นของโป๊ปเชิญมาอันเป็นต้นเหตุอย่าง ๑ ซึ่งจะแต่งทูตไทยออกไปประเทศฝรั่งเศสแลกรุงโรมเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.

ว่าด้วยพาหนะที่รับพระราชสาส์นไปยังต่างประเทศ เพราะประเพณีไทยแต่โบราณ ถือว่าพระราชสาส์นทางพระองค์ตั้งกล่าวมาแล้ว ก็จำต้องไปด้วยพาหนะของหลวงในประเทศนั้น จนถึงอาณาเขตของประเทศโน้น พอเข้าอาณาเขตแล้วเจ้าของประเทศก็ต้องเป็นอริราชบริพารแห่งหนึ่งไปให้สมพระเกียรติยศ ด้วยเหตุนี้ถ้าหากว่าทูตเชิญพระราชสาส์นไปทางเรือ ต้องไปด้วยเรือหลวง จะโดยสถานเรือผู้อื่นไปนั้นไม่ได้ ความข้อนี้ เมื่อครั้งกรุงเก่าแต่แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถมาจนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเรือกำปั่นหลวงไปค้าขายถึงต่างประเทศเสมอ เรือกำปั่นหลวงเหล่านั้นเคยรับทูตไทยไปจนถึงประเทศญี่ปุ่นแลเอเชีย แลประเทศอื่น ๆ ที่ยังเป็นอิสระอยู่ในอินเดียเนื่อง ๆ แต่ไม่มีเรือกำปั่นหลวงเคยออกไปถึงยุโรป เมื่อจะแต่งราชทูตออกไปยุโรปในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ จึงต้องคิดเป็นวินัยกรรม ให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปเรือกำปั่นหลวงจากกรุงศรีอยุธยาเพียงถึงเมืองบันตัม (ใกล้ที่ตั้งเมืองเบตาเวียทุกวันนี้) อันเป็นหัวเมืองใหญ่ของฮอลันดาในครั้งนั้น โดยถือว่าเข้าไปในอาณาเขตของฮอลันดาแล้ว แต่นั้นรัฐบาลฮอลันดาเอาเรือรบรับทูตไทยไปจนถึงยุโรป มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อทูตไทยเชิญ

พระราชสาส์นไปเมืองฝรั่งเศสคราวแรก เข้าใจว่าก็คงไปด้วยเรือกำปั่น
หลวง ไปจากเมืองมริคจนถึงเมืองปอนทิเธรอันเป็นหัวเมืองชั้นของ
ฝรั่งเศส ซึ่งมีอยู่ในอินเดีย แล้วจึงลงเรือกำปั่นของฝรั่งเศสเท่านั้นไป
กำปั่นนั้นไปแตกที่เกาะมะละคัคคากังกล่าวมาแล้ว แต่เมื่อโกษาปาน
จะไปเมืองฝรั่งเศส ผ่านประเพณีลงมาอีกชั้นหนึ่ง เพราะมีเรือรบ
ของประเทศโน้นมารับ จึงให้ตกไปในเรือรบฝรั่งเศสตั้งแต่ออกจาก
อ่าวสยามไป ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา เมื่อทูต
ไทยไปลังกาคราวแรกก็ไปด้วยเรือกำปั่นหลวง เรือลำนั้นไปชำรุด
ที่หน้าเมืองนครศรีธรรมราช ทูตกับพระอภัยต้องกลับเข้ามากรุงศรี
อยุธยาเสียคราวหนึ่ง จะไปอีกคราวนี้ ที่จริงไปในเรือกำปั่นของ
พ่อค้าชอลันดา แต่ถือว่าเพราะเจ้าของเรือรบอาสาพาทูตไปส่งเมือง
ลังกาเหมือนอย่างทูตลังกามาประเทศนี้ มิใช่อาศรัยโดยसानไปก็ไม
เสียประเพณี แต่ทูตที่ไปเมืองจีนก็ดี หรือเมืองญวนก็ดี ยังคงไป
เรือหลวงตลอดมาจนในชั้นกรุงรัตนโกสินทร.

ว่าด้วยยศราชทูตที่ไปเจริญทางพระราชไมตรียังต่างประเทศ
ประเพณีฝรั่งกับประเพณีไทยในชั้นนี้คล้ายกัน คือที่ฝรั่งถือว่าทูตเป็น
ไปแทนพระองค์ ไทยถือว่าทูตเป็นแต่ผู้เชิญพระราชสาส์นไป ตำแหน่ง
แลหน้าที่ทูตของฝรั่งกับของไทยจึงต่างกัน ตำแหน่งทูตของฝรั่งมียศ
เป็น ๓ ชั้น ชั้นสูงสุดเป็นเอกอรรคราชทูต ชั้นที่ ๒ เป็นอรรคราชทูต
ชั้นที่ ๓ เป็นราชทูต การที่ฝรั่งจะแต่งทูตไปต่างประเทศ ถือเอาการที่

ไป หรือประเทศที่ไปเป็นสำคัญ ถ้าสำคัญอย่างยิ่ง ทูตที่ไปก็
เลือกสรรคําคลชั้นสูงให้เป็นตำแหน่งเอกอรรคราชทูต ถ้าสำคัญ
ไม่ถึงอย่างนี้ ทูตที่ไปก็เป็นแต่เพียงชั้นอรรคราชทูต หรือราช
ทูตตามสมควรแก่การแลประเทศที่ไปนั้น จะยกตัวอย่างเช่นราชทูต
ฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
เชวเรลีย์ เดอ โซมอง ที่เข้ามาคราวแรกมียศเป็นเอกอรรคราชทูต แต่
มองตีเออ ลา ลแบร์ ที่เข้ามาคราวที่ ๒ มียศเป็นแต่เพียงอรรคราชทูต
เพราะการที่ทูตเข้ามาครั้งที่ ๒ ไม่สำคัญเหมือนทูตที่เข้ามาคราวแรก
แต่ถึงยศจะเป็นชั้นใด ทูตฝรั่งเศสเป็นท้าวทูตแต่คนเดียว ผู้ที่มาด้วย
เป็นแต่บริวารของทูต เช่นเป็นเลขานุการเป็นต้น

ส่วนประเพณีทูตานุทูตไทยที่ไปเฝ้าทูลพระราชาสันยังต่างประเทศ
แต่โบราณ บัรราชทูตไม่มีชั้นสูงต่ำอย่างแบบฝรั่ง ทูตคงไปเป็นคณะ
๓ คน เหมือนกันทุกคราว เรียกว่า ราชทูตคน ๑ อุปทูตคน ๑ ทวิ
ทูตคน ๑ นับเป็นทูตด้วยกันทั้ง ๓ คน บรรดาศักดิ์ราชทูตตามปรากฏ
ในจดหมายเหตุดังกรงเก่า เป็นชั้นออกพระเป็นอย่างสูง ที่บรรดา
ศักดิ์เพียงชั้นออกขุนเป็นราชทูตก็มี พิเคราะห์ตามราชทินนามของ
ทูตานุทูตที่ปรากฏ เช่นคราวโกษาปาน ราชทูตเป็นออกพระวิสุตรสุนทร
อุปทูตเป็นออกหลวงศรีวิสารวาจา ทวิทูตเป็นออกขุนถัฎยาณราชไมตรี
ทูตไทยไปเมืองจีนในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ราชทูต
เป็นท้าวออกขุนสิริราชไมตรี ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์

ราชทูตไปลังกาคราวแรกเป็นที่พระสุธรรมโมไตร อปทกเป็นชนชาติ
 พิจิตร ทวีตเป็นหมื่นพิพิธเสนาหา ราชทินนามที่กล่าวมานั้นเห็นได้ว่า
 ล้วนเป็นนามแต่งขึ้นสำหรับเป็นทศท่งนั้น จึงเข้าใจว่าประเพณีเก่า
 เมื่อเลือกสรรคฤหัสถ์จะเป็นทศท่งแล้ว จึงทรงตั้งราชทินนามสำหรับ
 ไปรับราชการในคราวนั้น เมื่อไปราชการทูตมีบำเหน็จความชอบกลับ
 มากี่ใดเลื่อนยศบรรดาศักดิ์สูงขึ้นไป ดังเช่นโกษาปานเป็นที่ออกพระ
 วิสูตรสุนทรราชทูตไปเมืองฝรั่งเศส กลับมากี่ใดเลื่อนเป็นพระยาโกษา
 ธิบดี จตุสดมภ์กรมพระคลังเมื่อก่อนสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 สวรรคตเพียงสักสองสามเดือนเท่านั้น.

ว่าด้วยอำนาจของราชทูตที่ไปต่างประเทศ ประเพณีฝรั่งกับไทย
 ก็ผิดกันเป็นข้อสำคัญ ข้างประเพณีฝรั่ง การที่จะพูดว่าขานอย่างใด
 ในกิจที่ไปนั้น มอญไปในราชทูตเข้ตเสร็จ แจ้งไปในพระราชสาส์นแต่ว่า
 ถ้าราชทูตจะพูดว่ากล่าวประการใด ขอให้ถือว่าเหมือนเป็นพระวาจา
 ของพระเจ้าแผ่นดินประเทศโน้นตรัส เชื้อฟังได้ก็งั้น แต่ฝ่ายประเพณี
 ทศของไทย กิจการอันใดที่จะว่ากล่าวกับประเทศโน้น เสนาบดีมี
 ศุภอักษรให้ราชทูตถือไปถึงเสนาบดีประเทศโน้นในคราวเดียวกับที่ทูต
 เชิญพระราชสาส์นไป ทศเป็นแต่จะพทจาซึ่งใจซึ่งข้อความตามศุภอักษร
 นั้น ความที่กล่าวขอนั้นจะเห็นตัวอย่างได้ในสำเนาพระราชสาส์นแล
 ศุภอักษรเสนาบดี ซึ่งมีไปมาในระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต
 -นพิมพ้อยในหนังสือพระราชวิจารณ์

ว่าด้วยประเพณีการรับท้าวต่างประเทศ ตามที่สังเกตเห็นใน
 จดหมายเหตุครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่ท้าวเข้ามาถึงในพระราชอาณาเขต การ
 กินอยู่เป็นของหลวงทั้งสิ้น เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่าแขกเมือง
 เมื่อมีท้าวเข้ามาถึง โดยละเพาะที่เป็นราชทูตจําทูลพระราชสาส์น จํา
 ต้องให้ท้าวพักคอยอยู่ที่ปลายแคว้นก่อน เพื่อเตรียมการรับรองหลาย ๆ
 วัน ถ้าท้าวมาทางทะเลก็ต้องคอยอยู่ที่ปากน้ำ เพราะทางในกรุง ๆ จะ
 ต้องจิกเรือกระบวนลงไปยังพระราชสาส์นแลทูตานุทูตแห่เข้ามา ทั้งจะ
 ต้องจิกหีบพระราชสาส์น แลทูลานุทูตตามระยะทาง คือ ท้องเมืองสมท
 ปรการแห่ง ๑ ท้องเมืองพระประแดงแห่ง ๑ ท้องเมืองธนบุรีแห่ง ๑ ท้องเมือง
 นนทบุรีแห่ง ๑ ท้องเมืองประทุมธานีแห่ง ๑ ที่ขนอนหลวงใต้วัดโปรดสัตว์
 อีกแห่ง ๑ ในเวลาที่ท้าวคอยอยู่ที่ปากน้ำนั้น มีเจ้าพนักงานลงไปเยี่ยม
 เยียนแลส่งสิ่งของเสบียงอาหารไปเลี้ยงดู ครั้นเมื่อรับเข้ามาถึงที่สำนัก
 ตามระยะทางก็มีข้าราชการไปต้อนรับทักทายทักกระยะ จนกระทั่งถึง
 ขนอนหลวงที่ใต้วัดโปรดสัตว์ ถึงนั้นแล้วก่อนจะเข้าไปในกรุง ท้าวยัง
 ต้องคอยอยู่ที่ขนอนหลวงอีกหลายวัน เพราะต้องแปลพระราชสาส์นแล
 ศุภอักษร ทรวางบำเหน็จสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ แลเตรียม
 ตกแต่งถนนหนทางในพระนครรับแขกเมือง แลหาฤกษ์วันที่จะเสด็จ
 ออกมารับแขกเมืองด้วย เมื่อถึงกำหนดจึงจิกเรือกระบวนแห่พร้อมด้วยเรือ
 ข้าราชการเป็นกระบวนใหญ่ลงมารับพระราชสาส์นทั้งทูตานุทูตแลเครื่อง
 ราชบรรณาการ แห่เข้าพระนครไปจนถึงท่าประตูไชย อยู่ตรงวัดพุทธโธ

ศักรยข้าม เสด็จพระราชสาสน์ขึ้นราชรถ ทอดานทชขึ้นเสลี่ยงข้าง คาน
หามข้าง ขี่ม้าข้าง ตามควรแก่บรรดาศักดิ์ มีกระบวนช้างม้าแลพลเกิร
เท้าแห่ไปยังพระราชวัง ให้ราชทูตพักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขุน ทูลลึงกว่า
เวลาเมื่อทศคอบอยู่ศาลาลูกขุนนั้นมเจ้าพนักงานรนำดอกไม้มาถวาย
ราชทานราชทูต แต่ทูตฝรั่งหาปรากฏว่ามีไม่.

การเสด็จออกรับแขกเมืองถวายพระราชสาสน์ เป็นการเต็มยศ
ใหญ่ มีบันช้าง บันม้า แลทหารนั่งกลียาที่สนามในพระราชวังหลาย
กอง จำนวนคนนับพัน แม้ชาวต่างประเทศ แยก ฝรั่ง จีน จาม ที่
เข้ามาฟังพระบรมโวิสมการ ก็ยาวร้องให้แท่งตัวเป็นสง่าราศี พวกกัน
มาประชุมที่สนามในคอบรับแขกเมืองด้วย แต่ที่เสด็จออกรับแขก
เมืองนั้นต่างกันเป็น ๒ อย่าง เสด็จออกสัหบัญชรให้แขกเมืองเข้าเฝ้า
ในท้องพระโรงอย่าง ๑ เสด็จออกมขเด็จให้แขกเมืองเฝ้าที่ศาลาหน้า
พระที่นั่งอย่าง ๑ เมื่อทูตฝรั่งเคสเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช ทศเข้าเฝ้าในท้องพระโรง แต่เมื่อทศลึงกาเข้ามาเมื่อใน
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ตามที่กล่าวพรรณาไว้ในจดหมาย
เหตุของราชทูต ปรากฏว่าเสด็จออกมขเด็จพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท
ราชทูตเฝ้าที่ศาลาหน้าพระที่นั่ง.

อันลักษณะเสด็จออกรับแขกเมืองเป็น ๒ อย่างนี้ อธิบายไว้ใน
หนังสือระเบียบทางของเสวยเลียบ เกอ โสมอง ราชทูตฝรั่งเคสว่า ถ้าเป็น
ราชทูตมาแต่ประเทศใหญ่ เช่นราชทูตจีน แลราชทูตเปอเซีย เป็นต้น

โปรดให้เข้าเฝ้าในท้องพระโรง ถ้าราชทูตที่มาแต่ประเทศน้อย เช่นทูต
 กัมพูชา ทูตอิตาลี แลทูตกรุงศรีสัตนาคนหุต ทูตเชียงใหม่ เสด็จออก
 ทัพพะเคี้ยว ความที่กล่าวนั้นจะถูกผิดอย่างไรไม่พบบัญชีฐานที่จะสงสัยจน

ว่าด้วยกิริยาที่แขกเมืองเข้าเฝ้า มักกล่าวซึ่งไว้ในหนังสือ
 จกหมายเหตราชทูตฝรั่งเศสมาครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเลียบ
 ลอบ คิวว่าเมื่อทูตฝรั่งเศสเข้ามาครั้งแรก เวลาพักคอยอยู่ที่ชนอนหลวง
 ราชทูตถามถึงขนบธรรมเนียมที่จะเข้าเฝ้า เจ้าพนักงานกำกับทูตซึ่ง
 ให้ฟัง ราชทูตฝรั่งเศสไม่พอใจในขนบธรรมเนียมบางอย่างร้องขอให้
 แก้ไข จึงโปรดให้เจ้าพระยาวิชเยนทร์ไปปรึกษาราชการกับ แล้วราชทูต
 ฝรั่งเศสจึงได้เข้าเฝ้า.

ประเพณีที่เข้าเฝ้าอย่างเดิม ตามที่ทูตฝรั่งเศสพรรณนาไว้ใน
 เมื่อทูตไปถึงพระราชวังแล้ว พักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขุนใน ครั้นจน
 เสด็จออก เจ้าพนักงานกรมวังกับกรมท่ามาพาทูตเข้าไปพักอยู่ที่มคทาย
 แห่ง ๑ ในบริเวณพระมหาปราสาท เจ้าประเทศราชแลขุนนางผู้ใหญ่เข้า
 ไปคอยเฝ้าในท้องพระโรงหมอบเป็น ๒ ฝ่าย ทั้งเครื่องยศสำหรับตัวทก
 คน ขุนนางชั้นรองลงมาหมอบอยู่ที่มคคคหน้าพระมหาปราสาท ครั้น
 เวลาเสด็จออกพอสุดเสียงประโคมแล้วเจ้าพนักงานจึงมาพาทูตไป เมื่อ
 ทูตถึงหน้าพระมหาปราสาท ทูตต้องคุกเข่าลงถวายบังคมที่ศาลาหน้า
 พระมหาปราสาท ๓ ครั้ง แล้วกลานขึ้นยืนไคพระมหาปราสาท เข้าใน
 พระทวารถึงหน้าพระที่นั่งในท้องพระโรงต้องถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง แล้ว

คลานขึ้นไปตั้งตำแหน่งเฝ้าจึงถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง ถ้าทศเฝ้าที่ศาลา
หน้ามุขเด็จ ขุนนางผู้ใหญ่หมอบเฝ้าที่มณฑล ขุนนางผู้น้อยหมอบเฝ้า
ในศาลา ทศเข้าไปจากศาลาลูกขุนถึงหน้าฉานถวายบังคม ๓ ครั้ง
แล้วคลานเข้าไปในศาลาตรงหน้าพระที่นั่งถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง ขุนไป
ถึงที่ตั้งตำแหน่งเฝ้าถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง เรื่องทศถวายบังคมทุกถ้วน
พิเคราะห์ก็เห็นว่า เพราะกิริยาแสดงความนอบน้อมของชาวประเทศทาง
ตะวันออกเป็นทำนองเดียวกันทุกประเทศ คือคงอยู่ในคุกเข่าลงถ่มกราบ
นับว่าเป็นอันถวายบังคมเหมือนกัน แต่กิริยานอบน้อมของฝรั่งที่ยืนคำนับ
นั้นผิดกันไกล ทศฝรั่งเข้าเฝ้าเป็นสามัญครั้งกรุงเก่า จะให้ทำอย่างไร
ยังหาพบอธิบายไม่ ได้พิชฌายแผนในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ แยกเมือง
ฝรั่งเข้าเฝ้าไม่ต้องหมอบคลาน บอมนให้เฝ้าเข้าไปถึงที่ควรถวายบังคม
แล้วนั่งลงยกมือชนถวายบังคม ๓ ครั้ง เข้าใจว่าในครั้งกรุงเก่าก็จะ
อย่างเดียวกัน.

แบบแผนทางเมืองพม่า ในเรื่องทศฝรั่งเข้าเฝ้า มีในจดหมายเหตุ
ของนายพันเอกยล ซึ่งเป็นเลขานุการทูตอังกฤษ คราวชออาเธอแฟร์
ไปเฝ้าพระเจ้ามินทง เมื่อศกศศศ ๑๗๕๕ พรรษาไว้ว่าดังนี้ ปรากฏ
ว่า ทูตอังกฤษเกียงไม่ยอมไปนั่งคอบที่ศาลาลูกขุน พม่าจึงให้ทศ
อังกฤษเข้าไปคอบอยู่ในท้องพระโรงแต่ก่อนเสด็จออก ทำนองจะเกียง
กันด้วยเรื่องพม่าจะให้คลานเข้าไปนั่นเอง ฝรั่งไม่ยอมคลาน พม่าก็
ไม่ยอมให้เฝ้า จึงตกลงเป็นผ่อนผันให้เข้าไปคอบอยู่ก่อน แต่ต้องถวาย
บังคมเหมือนกัน

ลักษณะถวายพระราชสาส์นโดยปรกตินั้น ทศไมได้ถวายต่อ
พระหัตถ์ เวลาทศเข้าเฝ้าทูลพระพรหมราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการ
ไว้ข้างหน้าทศ ครั้นทศเข้าไปถึงที่เฝ้า ถ้าเป็นทศจีน แลแขก ฝรั่งเศส
โกษาธิบดีทูลเบิก ถ้าเป็นทศลาว จะเป็นมหาดไทยฤๅโกษาธิบดีทูลเบิก
ขึ้นส่งสยอยู่ เมื่อทูลเบิกแล้ว จึงมีพระราชปฏิสันถาร.

ลักษณะพระราชปฏิสันถารทศก็มีแบบโบราณว่า ทรงปฏิสันถาร
๓ นิตเป็นธรรมเนียม แลเป็นธรรมเนียมลงไปจนถึงข้อความของพระราช
ปฏิสันถาร คือคำร่ำถามว่า พระเจ้าแผ่นดินฝ่ายโน้น กับทั้งพระราชวงศ์
ทรงสบายอยู่หรือนัก ๑ ว่าทศานทศเคิรทางมาสดวกก็อยู่หรือ เคิรทาง
มาช้านานเท่าใดจึงมาถึงนัก ๑ ว่าประเทศโน้นฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล
บ้านเมืองมีความสุขสมบรณ์ไพรบ้านพลเมืองมีความสุขอยู่หรือนัก ๑
แบบพระราชปฏิสันถารอย่างนี้ เข้าใจกันชมทราบบมาแต่ก่อน จนอาจ
จะแต่งตั้งเป็นบทเสภา เมื่อสมเด็จพระพนัษมาเสด็จออกรับทูลล้านช้าง
ได้ดังนี้.

๑ คราวนี้พระองค์ผู้ทรงเดช	ข้าเลื่องพระเนตรฉายฉัน
เห็นราชทูตมาถวายบังคมคัล	กับทั้งเครื่องสุวรรณบรรณา
จึงตรัสประภาษปราโส	ว่ามาในป่าไม้ไผหนา
กวันจึงถึงพระภารา	มรรคายากง่ายประการใด
อนักรงนาคบริ	เข้ากล้านาคีหรือไฉน
หรือฝนแล้งเข้าแพงมีภัย	คักเสื่อเหินฮักสังขคิ
ทั้งองค์พระยาเจ้าเวียงจันท	ทรงธรรม์เป็นสุขเกษมศรี
ไม่มีโรคาบาย	อยู่คักหรืออย่างไรในเวียงจันท ๑

แบบแผนทางเมืองพม่ายิ่งหนักมือไป ถึงพระเจ้าแผ่นดินไม่ต้อง
มีรับสั่งว่าอะไร เพียงพยากพระพักตร์เท่านั้น ผู้สนองพระโอรสผู้ก่อกอง
มาแจ้งพระราชปฏิสันถารแก่ทูตตามข้อความที่กล่าวมา.

เมื่อมีพระราชปฏิสันถารนัดหนึ่ง โภยาธิบัตกัรบพระราชโองการ
มายอกแก่กรมท่าชาวหริศชัย อันเป็นเจ้าหน้าที่ ๆ บอกเล่าม ๆ แปลบอก
ทูต ทูตจะกราบทูลว่าอะไรก็ต้งย้อนกลับโดยนัยอันเดียวกัน แล้วมี
พระราชปฏิสันถาร นัดที่ ๒ ที่ ๓ ต่อไป ครั้นมีพระราชปฏิสันถารแล้ว
เจ้าพนักงานจึงยกพานหมากกับเสื่อผ้ามาตั้งพระราชทานทูตทูต เป็น
สัญญาว่าเสร็จการเฝ้า พอตั้งพานหมากแล้วไม่ช้าก็ขี้นยานพระบัญชา
เสด็จขึ้น มีประโคม แลข้าราชการกับทูตทูตถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง
แล้วทูตจึงออกจากท้องพระโรง เมื่อทูตออกมาจากเฝ้าแล้ว เจ้าพนักงาน
พาไปตักสิ่งสำคัญในพระราชวัง คือพระขางเผือกเป็นต้น ปรากฏ
เหมือนกันทั้งคราวราชทูตฝรั่งเศสแลราชทูตลังกา แล้วจึงพาทูตกลับ
ไปพัก แบบเมืองพม่าก็เหมือนกันอย่างนี้

การที่ขอรับแก้ไขในครั้งเมื่อทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์
มหาราชนั้น คือ

ข้อ ๑ ขอให้ขุนนางนายเรอรับกับพวกแขกหลวงไค้เฝ้าด้วย ใ้รับ
อนุญาตให้พวกนั้นเข้าไปนั่งคอยเฝ้าอยู่ในท้องพระโรงกับขุนนางไทยทั้ง
แต่ก่อนเสด็จออก ไม่ไ้เข้าไปพร้อมกันทูต เพราะตำแหน่งไม่แน่ใจว่า
เป็นทูต

ข้อ ๒ เรื่องถวายพระราชสาส์น ทูลขอถวายเองต่อพระหัตถ์
จึงเอาพระราชสาส์นไว้ให้ข้าทูลหวง เสด็จ ชั่วชี เชิญเข้ามาถวายทูล
ครั้นถึงในท้องพระโรงราชทูตจึงรับ พานพระราชสาส์นเข้าไปถวายที่
พระบัลลังก์ ปรากฏในจดหมายเหตุของทูตว่า พระบัลลังก์สูง ทูลส่งถวาย
ไม่ถึง สมเด็จพระนารายณ์ต้องขังใจพระองค์ออกมารับพระราชสาส์น
ด้วยไม่เคยมีประเพณีถวายพระราชสาส์นเช่นนั้นมาก่อน

ข้อ ๓ กิริยานอบน้อม ขอมิให้ถวายคำนับอย่างฝรั่ง ไม่ทูล
ถวายบังคม ขอนพระพรหมไว้ในจดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสว่า เมื่อเสวยเสียบ
เสด โซมอง เข้าเฝ้านั้น เจ้าพระยาโกษา กับเจ้าพระยาวิชเยนทร์เป็นผู้นำ
ท่านทั้ง ๒ นั้นคลานเข้าไปถวายบังคมที่ใดทูลก็ถวายคำนับ กับศีรษะ
ลงอย่างต่ำที่สุดแล้วเฝ้าต่อไปจนถึงที่เฝ้าจึงนั่งลงแล้วใส่หมวก กิริยา
ที่ทูลใส่หมวกเฝ้าในท้องพระโรงที่กล่าวนี้ ขวอบขุนนางไทยที่เข้าเฝ้า
จะสวมลอมพอก ทูลจึงทำตาม ความที่กล่าวขอนสมด้วยรูปโกษาปาน
เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในยุคนั้นพวกทูตไทยก็สวมลอมพอกทั้งนั้น
ที่เมืองพม่า เสด็จออกแขกเมืองขุนนางก็สวมลอมพอกเข้าเฝ้าเหมือนกัน

ยังมีความอีกข้อ ๑ ซึ่งปรากฏในครั้งทูตฝรั่งแรกเข้ามาในกรุง
รัตนโกสินทร์ คือที่ไม่ยอมให้ทูลชัตกระบี่และสวมรองเท้าเข้าเฝ้า
ประเพณีนั้นก็เห็นจะมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า เมืองพม่าก็ห้ามอย่างเดียวกัน
ด้วยเป็นการฝ่าฝืนประเพณีบ้านเมืองในสมัยนั้น เข้าใจว่าทูตฝรั่งเศสจะ
ได้รับยกเว้นข้อนี้ด้วย อีกประการ ๑ เสื้อผ้าที่สมเด็จพระนารายณ์

พระราชทานทูตฝรั่งเศสนั้น กล่าวในจดหมายเหตของทูตว่า ครั้นนั้น
โปรตุเกสให้ยกเยื้องธรรมเนียมเก่า ค่อทูตเฝ้าแล้วจึงให้ข้าราชการนำแพรร
แลผ้าอย่างคี่ไปพระราชทานยังที่พัก เจ้าพนักงานแจ้งกระแสรับสั่งว่า
ทูตมาแต่เมืองหนาว มาถึงเมืองนี้เป็นเมืองร้อน จึงโปรตุเกสให้นำแพรร
ผ้ามาพระราชทานให้ทำเครื่องแต่งตัวให้สบาย ครั้นระตกทำเป็นเครื่อง
แต่งตัวมาให้เสร็จก็เกรงจะไม่ถูกใจทูต ให้ทำเอาตามชอบใจเถิด ตาม
ความที่ปรากฏถึงกล่าวมานี้เข้าใจได้ว่า เสื้อผ้าที่พระราชทานแขกเมือง
ซึ่งยังมีเป็นธรรมเนียมมาจนกรุงรัตนโกสินทร์ ที่จริงเป็นของพระราช
ทานให้แขกเมืองใช้เวลาแขกเมืองอยู่ในกรุง ฯ มิใช่พระราชทานให้
ไปใช้สอยในบ้านเมืองของตน

การที่ราชทูตเข้าเฝ้านั้น เฝ้าเสด็จออกแต่มีศัใหญ่แต่ ๒ คราว
คือเฝ้าเมื่อมาถึงจึงพรวณมาแล้วคราว ๑ เฝ้าเมื่อทูลลาจะกลับไ
บ้านเมืองอีกคราว ๑ แต่ในเวลาทตพักอยู่ในกรุง ฯ ยังได้เข้าเฝ้าเวลา
อื่นอีก ตามแต่กิจที่จะโปรตุเกสให้เข้าเฝ้าเป็นพิเศษ เช่นทตลังกาไค้เข้า
เฝ้าที่พระที่นั่งทรงสน เฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐเสด็จออกทอด
พระเนตรเครื่องราชบรรณาการที่จะจัดส่งไปลังกานั้นเป็นต้น ราชทูต
ฝรั่งเศสเข้ามาคราวแรกครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ก็ได้เข้าเฝ้าใน
กรุงศรีอยุธยาอีกคราว ๑ เฝ้าแล้วมีการเลี้ยงพระราชทาน แต่เลี้ยง
กลับหลังพระที่นั่ง แล้วตามเสด็จขึ้นไปเมืองลพบุรี ไค้เฝ้าที่พระราชวัง
แลที่ตำหนักทเลชยุครอีกหลายครั้ง ลักษณะที่ทูตเข้าเฝ้าในทวโหรฐาน

ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์นั้น กว่าจะเสด็จออกที่พระบิณฑุร ทูตนั้น
 ฝ่าช้างนอก ความที่กล่าวข้อนั้น เมื่อไปพิจารณาที่ประทับของสมเด็จพระ
 พระนารายณ์ ทั้งที่พระที่นั่งสุทธาศวรย์ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์แล
 ที่ทำหนักทะเลชุบศร เห็นแผนที่เป็นอย่างเดียวกัน คือ ห้องในซึ่ง
 เป็นห้องเสด็จอยู่ อยู่ในหลังขวาง อย่างพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ทั้ง
 พระโรงเป็นมุขอย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แต่พื้นเสมอกัน แล
 พระที่นั่งของสมเด็จพระนารายณ์เล็กกว่ามาก ทรงผนังหลังขวางต่อ
 ทั้งพระโรงมีพระบิณฑุรอยู่ด้วย ๗ พอดังพระแท่นที่ประทับข้างใน เข้า
 ใจว่าโดยปรกติถ้าเสด็จออกให้ชนนางเฝ้าในห้องพระโรงคงประทับที่พระ
 บิณฑุรนั้น ทรงสุกมขไปข้างหน้าห้องพระโรงยังมีพระบิณฑุรที่เสด็จออก
 มุขอีกแห่ง ๑ ให้ข้าราชการเฝ้าในศาลาหน้าพระลาน การที่ราชทูต
 ฝรั่งเศสเข้าเฝ้าที่ลพบุรีถึงพรรณานั้น ก็คือเฝ้าอย่างเสด็จออกในห้อง
 พระโรงเป็นสามัญนั่นเอง ไม่ได้จัดการพิเศษอย่างใด

ทูตเข้าเฝ้าแล้ว จึงกำหนดวันไปเฝ้าพระมหากษัตริย์ แลไป
 หาขุนนางผู้ใหญ่บางคน แต่ที่เป็นหัวหน้าในราชการ เพราะต้องมีของ
 ถวายเลขของกำนันไปให้ทุกแห่ง ลักษณะที่พระมหากษัตริย์เสด็จออก
 รับแขกเมือง ก็จำลองแบบวังหลวงทุกอย่าง แม้ที่สดจนข้อที่ทรง
 ปฏิบัติการก็เป็นอย่างเดียวกัน ฝ่ายลักษณะที่ขุนนางผู้ใหญ่รับทูต ถ้า
 ทูตเป็นผู้น้อย เช่นทูตลังกาที่เข้ามาขอสงฆ์ไปหาเจ้าพระยาชำนาญบริ
 รักษ์ เจ้าพระยาชำนาญ ๗ นั้นเพียงให้ทูตนั่งกับพนักกับข้าราชการผู้ใหญ่

ในกรมท่าด้วยกัน ถ้าทตเป็นฝรั่งแต่มียศสูง เช่น เชวเรเลียบ เกอ
โซมอง ไปหาเจ้าพระยาพระคลัง จิตจึงโต๊ะเกออธิบายอย่างฝรั่ง เมื่อทก
ทายปราโสกกันแล้ว จึงเลี้ยงอาหารทต ข้างหนึ่งก็มีระบำคนตรีให้ทกด้วย
ประเพณีทางเมืองพม่าก็อย่างนั้นเหมือนกัน นายพันเอกยกว่า เมื่อเชอ
อาเธอแฟร เป็นทตอังกฤชไปเมืองพม่า ไปหาชนนางผู้ใหญ่ในวันเคียว
กัน ต้องกินเลี้ยงในทอนเช้าวันนั้นถึง ๕ ครั้ง เมื่อเสร็จการเฝ้าแทน
หาสู่ทั้งกล่าวมาแล้ว ก็เป็นเสร็จพิธีรับทต ค่อนั้นทตก็ไปกุสสถานที่ต่างๆ
แลถ้ามีการเฝ้าแทนเจ้าพนักงานราก็พาไปค แต่มิได้เข้าเฝ้าแทนในการ
พิธีนั้น

เมื่อทตเข้าเฝ้าทูลลาจะกลับไป เป็นเวลาที่พระราชทานบำเหน็จ
บำเหน็จที่พระราชทานต่างกันตามชั้นยศผู้เป็นทตตามทต เชวเรเลียบ เกอ
โซมอง ราชทูตฝรั่งเศสได้พระราชทานพานทองเครื่องยศกับของอื่น ๆ
อีกหลายสิ่ง คราวทตลังกาได้พระราชทานสิ่งของต่าง ๆ มีพรรณาวัว
ในศุภอักษรหลายสิ่ง แต่มิใช่เป็นเครื่องยศชนนางชั้นสูง.

ลักษณะการแต่งทตแลรับทตแต่โบราณ ตามที่ปรากฏในหนังสือ
เก่า ตรวไว้เนื้อความถึงพรรณามาฉนั้น.

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร เมื่อในรัชกาลที่ ๑ เป็นเวลามี
ศึกสงครามวุ่นวายในยุโรป ทั้งแต่เกิดกลางในประเทศฝรั่งเศส
ติดต่อกันมาจนรบกับ เอมเปอเรอ นะโปเลียนที่ ๑ ทางข้างประเทศน
ก็รบกับพม่าติดพันกันอยู่ ทตฝรั่งจึงมีเข้ามาต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๒

ก็เป็นแต่ทูตของขุนนางผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชั้นของประเทศไปทูตแก่
 แลอังกฤษแต่มา ไม่มีปัญหาที่จะต้องแต่งราชทูตไปจำทูลราชสาส์น
 คอยแทน ทูตฝรั่งที่เป็นผู้ใหญ่ในประเทศแต่มาในกรุงรัตนโกสินทร์
 มีเข้ามาครั้งแรกในรัชกาลที่ ๓ เมื่อประธานาธิบดีของประเทศสห
 ชาติอเมริกา แต่งให้นายเอกมอนต์ รอเบิต เป็นทูตเชิญอักษร
 สาส์นกับเรื่องบรรณาการเข้ามาถวาย ขอทำหนังสือสัญญาทางพระราช
 ไมตรี เมื่อมีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ ในคราวนั้นท่านองระคิดเห็นกันว่า
 ประธานาธิบดีเป็นแต่ผู้ซึ่งราษฎรเลือกขึ้นตั้งเป็นหัวหน้าอยู่ชั่วคราว มิ
 ใช่พระมหากษัตริย์เสวยราชย์ตามราชประเพณี ประกอบกับที่ประเทศ
 สหชาติอเมริกา อยู่ห่างไกลสดหล้าฟ้าเขียว พันวิสัยที่จะแต่งทูต
 ไปเจริญทางพระราชไมตรีได้ ก็มีใ้มีทูตไทยไปคอยแทน จึงยุติ
 ไว้ว่าตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมา ตลอดเวลาว่า
 ๑๖๐ ปี ไม่ใ้มีทูตไทยออกไปถึงยุโรปอีกเลย จนถึงรัชกาลที่ ๔ กรุง
 รัตนโกสินทร์จึงใ้มีทูตไทยไปยุโรปอีก เมื่อมีมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐
 ทรงกับศฤศคคก ๑๘๕๗.

เรื่องราวอันเป็นเหตุที่ทูตไทยจะไปยุโรปครั้งแรกเมื่อในรัชกาลที่ ๔
 นั้น กวบเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียพระเจ้าแผ่นดิน
 อังกฤษทรงแต่งให้ เซอ ยอน เบาริง เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นแล
 เครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ชวนใ้กรุงสยามทำหนังสือสัญญา ตามแบบอย่างทางพระราชไมตรี

ในระหว่างต่างประเทศที่มีอิทธิพลเสมอกัน ทูตอังกฤษเข้ามาคราวนั้น
 เข้าใจด้วยกันทั้งฝ่ายไทยแลฝ่ายอังกฤษ ว่าเป็นการสำคัญกว่าทูตที่เคย
 เข้ามาคราวก่อน ๆ ทั่วยเป็นครั้งแรกที่เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์น
 ของพระเจ้าแผ่นดินอันเป็นมหาประเทศ ๑ ในยุโรป เข้ามายังกรุง
 รัตนโกสินทร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์
 เห็นว่า เชอขอนเขาริงเข้ามาคราวนั้นเป็นอย่างเดียวกับราชทูตฝรั่งเศส
 ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้จัดการรับรองตามแบบอย่างครั้ง
 สมเด็จพระนารายณ์รับราชทูตฝรั่งเศส ฝ่ายข้างเชอขอนเขาริงที่เข้า
 มานั้นก็ปรารถนาจะให้ไทยรับรองให้เกิดเกียรติยศสูงกว่าเมื่อขอนครอเพ็คแล
 เซนรีเบอร์นีเป็นทูตของผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอินเดียของอังกฤษเข้ามา
 แต่ก่อน เกรียมหากทหาหมายเหตุครั้งสมเด็จพระนารายณ์รับราชทูต
 ฝรั่งเศสเข้ามาไว้สอยทานการที่ไทยรับรอง เมื่อเห็นว่าการรับรอง
 เป็นทำนองเดียวกันก็พอใจ ใ้กล่าวความอันนี้ไว้ในจดหมายเหตุของ
 เชอขอนเขาริงที่เข้ามาในคราวนั้น

ความปรากฏในจดหมายเหตุของเชอขอนเขาริงว่า เมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เข้าเฝ้าในตำหนัก
 ไ้มีรับสั่งปรารภว่า มีพระราชประสงค์จะทรงแต่งตั้งทูตทูต ไปเจริญ
 ทางพระราชไมตรีต่อยแทนถึงเมืองอังกฤษ แต่ยังขัดข้องอยู่ด้วยไม่มี

เรือที่จะไปถึงยุโรป แลทรงหารือเชอຍอนเขาวังถึงลักษณะพระราชสาส์น
แลเครื่องราชบรรณาการที่จะส่งไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย ว่า
อย่างไรจะสมควรในสมัยนั้น เชอຍอนเขาวังทูลว่า พระราชสาส์นนั้นถ้า
ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษเห็นจะดีกว่า ยังไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน
ประเทศใดในทิศตะวันออก นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่จะได้ทรงศึกษาทราบภาษาอังกฤษ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียคงจะ
ทรงยินดีที่จะได้รับพระราชสาส์นเช่นนั้น ส่วนเครื่องราชบรรณาการนั้น
เห็นว่าถ้าให้เป็นของฝีมือไทยทำ เป็นสิ่งของเครื่องใช้สอยตามประเพณี
ในกรุงสยามจะสมควรกว่าอย่างอื่น ได้ความตามจดหมายเหตุของเชอ
ຍอนเขาวังจึงกล่าวมานี้

ต่อมาอีกปี ๑ ถึงปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๕ คฤศทศก ๑๘๕๖
นายพลแบกสันประธานาธิบดีแห่งสหปาลีรัฐอเมริกา แต่งให้นาย
เทาว์นเซนต์แฮริสเป็นราชทูต สมเด็จพระเจ้านั้นไปเยือนที่ ๓ เอมเปอเรอ
ฝรั่งเศสแต่งตั้งให้นายมอดิกนี่เป็นราชทูต เข้ามาชวนทำหนังสือสัญญา
ทางพระราชไมตรีอย่างเดียวกับประเทศอังกฤษ ในส่วนทางประเทศ
อเมริกาจะมีเรื่องราวเป็นสาขาคความอย่างไรบ้างข้าพเจ้ายังหาทราบไม่
แต่ทางข้างฝรั่งเศสนั้นเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคง
จะได้ดำรัสปรารภกับราชทูตฝรั่งเศส ถึงพระราชประสงค์ที่จะใคร่แต่ง
ราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนถึงประเทศฝรั่งเศส ราช
ทูตทูลความนั้นไปยังเอมเปอเรอนะไปเยือนที่ ๓ ความปรากฏว่าเอมเปอเรอ

เรามีคำสั่งให้รัฐบาลฝรั่งเศสบอกมายังเสนาบดีว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งราชทูตไปประเทศฝรั่งเศส เอมเปอเรอร์ก็จะทรงยินดีที่จะให้เรือบฝรั่งเศสมารับราชทูตไป แลให้กลับมาส่งเหมือนอย่างครั้งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบพระประสงค์ของเอมเปอเรอร์นั้นไปเมื่อวันที่ ๓ ทรงพระราชดำริเห็นว่า อังกฤษได้มาเจริญทางพระราชไมตรีก่อน จะแต่งตั้งทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนประเทศฝรั่งเศส ไม่บอกให้อังกฤษทราบเสียก่อนหาควรไม่ จึงโปรดให้เสนาบดีออกไปยังรัฐบาลอังกฤษว่า เติมมีพระราชประสงค์จะแต่งตั้งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรียังประเทศอังกฤษ การชักข้ออยู่ด้วยเรื่องเรือที่ทูตจะไป จึงยังหาได้แต่งตั้งทูตไปไม่ บัดนี้ไทยได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศส ๆ จะให้เรือบมารับราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทน จึงโปรดให้แจ้งความมาให้ทราบ เพราะมีพระราชประสงค์ในทางพระราชไมตรีต่อประเทศอังกฤษเหมือนกัน ถ้าหากว่ารัฐบาลอังกฤษส่งเรือบมารับราชทูตไทยเหมือนอย่างฝรั่งเศส ก็จะทรงยินดีที่จะแต่งตั้งราชทูตไทยไปยังประเทศอังกฤษอย่างเดียวกัน รัฐบาลอังกฤษตอบมาว่า สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียทรงยินดีที่จะให้เรือบมารับแลส่งราชทูตไทย แลจะต้อนรับราชทูตไทยให้สมควรแก่พระเกียรติยศด้วยประการทั้งปวง ด้วยเหตุนั้นจึงโปรดให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี เป็นอุปทูต จมื่นมณฑลพิทักษ์เป็นตรีทูต เชิญพระราช

๑. รายชื่อผู้ไปในราชการทูตครั้งนั้น ได้สืบมาพิมพ์ไว้ข้างท้ายจดหมายเหตุ

สาส์นแลเครื่องราชบรรณาการไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย เจริญ
ทางพระราชไมตรีทอแทนประเทศอังกฤษ เมื่อปีมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐
ส่วนประเทศฝรั่งเศสในระบุนั้นพระเจ้าเนโปเลียนมีการสงคราม จึงต้อง
รอมานขวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ โปรดให้พระยาศรีพิพัฒน์ เป็นราชทูต
เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นอุปทูต พระณรงค์วิจิตร เป็นตรีทูต เจริญพระ
ราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าเนโปเลียนที่ ๓ เอ็ม
เปอเรอร์ฝรั่งเศส เจริญทางพระราชไมตรีทอแทนประเทศฝรั่งเศส.

หม่อมราโชทัย กระต่าย ได้เป็นตำแหน่งล่ามในคณะทูตที่ไป
ประเทศอังกฤษเมื่อปีมะเสงนพศก คราวพระยามนตรีสุริยวงศ์เป็นราช
ทูตนั้น จึงแต่งจดหมายเหตระยะทางที่พิมพ์ต่อไปในสมุดเล่มนี้

ท่านทั้งหลายผู้อ่านเรื่องราวทูตไทยไปเมืองลอนดอนที่หม่อมราโช
ทัยแต่ง โดยละเอียดที่เข้านักเรียนภาษาต่างประเทศในชั้นหลัง ถ้า
ไม่รู้ฐานะของหม่อมราโชทัย น่าจะไม่เห็นราคาตามสมควรของ
หนังสือเรื่องนี้ บางทีถึงอาจจะมีผู้มเยะว่า หม่อมราโชทัยช่างไป
ทันเอาของจืด ๆ เช่นลครม้า แลทางรถไฟสายโทรเลข มาแต่งพรรณา
เป็นวิจิตรพิสดารไปด้วยความพิศวง รวักยักวักเสนาภูกุเข้าเมือง
ผู้ที่จะคิดเห็นเช่นกล่าวมานี้ ต้องนึกถึงฐานะของหม่อมราโชทัยว่า
เมื่อแต่งหนังสือเรื่องนี้ เป็นเวลาแรกที่ไทยจะได้ไปพบเห็นของเหล่านั้น
จึงแต่งพรรณาโดยตั้งใจจะให้ไทยซึ่งยังไม่มีใครเคยเห็นเข้าใจว่า
ของเหล่านั้นเป็นอย่างไร ถ้าอ่านด้วยฐานะเช่นว่านี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่า

คงจะยอมเป็นอย่างเดียวกันทุกคน ว่าหม่อมราโชทัยแต่งพรรณาภิ
มิใช่น้อย ยกตัวอย่างแม้แต่ตรงว่าด้วยละคอนม้า ชาวเราที่ได้ดูละคอนม้า
ในชั้นหลัง อ่านหนังสือเรื่องนคงจะรับเป็นพยาน ว่าที่หม่อมราโชทัย
พรรณาเข้าใจได้ซึมซาบเหมือนกับจะหลับตาเห็นละคอนม้าที่หม่อมราโช
ทัยได้ดูทุกอาการที่เล่น ถึงพวกที่เคยได้ไปต่างประเทศอังกฤษ หรือแม้
ที่เคยอ่านเรื่องราวแบบธรรมเนียมอังกฤษ ถ้าอ่านตรงหม่อมราโชทัย
พรรณาถึงสถานที่ หรือการพิธีเช่นลักษณะที่อยู่ไฮเกิ้ลค็อค หรือพิธีเบ็ค
ปาร์เลียเมนต์ค็อค เมื่อคิดเทียบบุคคลที่ตนรู้จักเห็นได้ว่า หม่อมราโชทัย
พรรณาได้เพียงใด เป็นแต่ใช้ถ้อยคำอย่างเก่า ๆ เพราะคำใหม่ที่เราใช้
กันยังไม่เกิดในเวลานั้น ยังมีความสำคัญอีกข้อหนึ่ง ซึ่งยากที่นักเรียน
ในเวลานั้นจะเข้าใจได้ ว่าผู้ที่ไ้เรียนรู้อังกฤษถึงสามารถจะไ้
เป็นล่ามไปในราชการทูต แลอาจจะแต่งหนังสือเล่าถึงกิจการของฝรั่ง
ไ้ถึงหม่อมราโชทัยแต่งหนังสือเรื่องนี้ ในสมัยนั้นหายากสักเพียงใด
เว้นแต่จะไ้เคยทราบเรื่องตำนานการที่ไทยเรียนภาษาฝรั่งกันแต่ก่อนนั้น
เป็นเรื่องน่ารู้ยิ่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะลองสาธกแก่ท่านทั้งหลาย
ตามที่ได้สืบมา.

ความจริงในชั้นกรรรัตนโกสินทร์นี้ พึ่งมีไทยเรียนรู้อังกฤษ
มาไม่ช้านัก เมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีแต่พวกฝรั่งจีนซึ่งเป็นเชื้อสาย
ไปตเทศกรักรงเก่ายังเรียนรู้อาษาไปตเทศอยู่บ้าง คนพวกนี้รับ
ราชการในตำแหน่งเรียกว่า “ล่ามฝรั่ง” ในกรมท่ามีอัตราในบาญชี

รับหวัค ๕ คน ที่เป็นหัวหน้าล่ำเป็นชนเทพวาทา รับหวัคขัละ ๗
 ทำลึง พวกล่ำฝรั่งเหล่านี้จะมีความรู้ทันทุกสักเพียงไรทราบไม่ได้ แต่
 วิชาภาษาไปตุเกศเท่านั้น หน้าที่ก็ไม่สู้มีอันใดนัก เพราะราชการที่เกี่ยว
 ข้องกับไปตุเกศมีแต่การค้าขายทางเมืองมาเก่า นาน ๆ เจ้าเมือง
 มาเก่าจะมีหนังสือมาสักครั้งหนึ่ง ส่วนภาษาอังกฤษถึงแม้ว่ามีเรือกำนัน
 อังกฤษไปมาค้าขายอยู่ในสมัยนั้นบ้าง นายเรือกำนันไม่มีใครพูดภาษา
 อังกฤษได้ในเมืองนี้ ก็หาแขกมลายูเข้ามาเป็นล่าม เพราะฉนั้นการ
 ที่ไทยพุดจากอังกฤษที่เข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ก็คือ หรือพุดจากทางราชการ
 ที่เกี่ยวข้องกันอังกฤษที่เมืองเกาะหมากแลสิงคโปร์ก็ใช้พุดจากกัน
 แต่ด้วยภาษามลายู แม้นเมื่อผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษให้
 หมอ ยอน ครอเพ็ค เป็นทูตเข้ามายังกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อปีมะเสง
 พ.ศ. ๒๓๖๔ ทรงศฤศศก ๑๘๒๑ ในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ ก็ต้อง
 พุดจากราชการกับไทยทางภาษามลายู ความปรากฏในจดหมายเหตุที่
 ครอเพ็คแต่งไว้ว่า การที่พุดจากกับรัฐบาลไทยครั้งนั้น ทูตต้องพุด
 ภาษาอังกฤษแก่ล่ามที่เขาмаคด้วย ล่ามก็ต้องแปลเป็นภาษามลายูบอก
 หลวงโกษาธิบดีหาค หลวงโกษาธิบดีหาคแปลเป็นภาษาไทยเรียนเจ้า
 พระยาพระคลัง ฯ ทอว่ากระไรก็ต้องแปลย้อนกลับไปเป็นต่อ ๆ อย่าง
 เคี้ยวกัน ครั้นต่อมาเมื่อครอเพ็คกลับไปแล้ว ได้ไปเป็นเรสซิเดนต์
 อยู่ที่เมืองสิงคโปร์ อังกฤษก็ทอด้วยพม่าครั้งแรกเมื่อปลายรัชกาลที่ ๒
 ครอเพ็คจะบอกข่าวการสงครามมาให้ไทยทราบ ต้องให้แปลหนังสือ
 พิมพ์ข่าวภาษาอังกฤษเป็นภาษาไปตุเกศเสียก่อน แล้วจึงส่งเข้ามายัง

กรุงเทพ ฯ เพราะภาษามลายูถ้อยคำมันน้อย ไม่พอจะแปลความในหนังสือพิมพ์ชาวภาษาอังกฤษเข้าใจได้แจ่มแจ้ง ครั้นต่อมาถึงต้นรัชกาลที่ ๓ ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษให้เฮนรีเบอร์นีย์เป็นทูตเข้ามาขอทำหนังสือสัญญา เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๖๘ ตรงกับศก ๑๘๒๕ การที่ทูตจากไทยสทวกขึ้นกว่าครึ่งครอเพ็ดหน่อยหนึ่ง ด้วยเบอร์นีย์พูดภาษามลายูได้ ถึงกระนั้นหนังสือสัญญาที่ทำก็ต้องใช้ภาษาต่าง ๆ กันถึง ๔ ภาษา คือภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาโปรเตเกศ แลภาษามลายู เพราะไม่มีภาษาใดที่จะเข้าใจกันได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย.

ในรัชกาลที่ ๓ นั้น เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๑ ตรงกับศก ๑๘๒๘ พวกมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งในกรุงเทพ ฯ เป็นที่แรก อันเป็นต้นเหตุที่ไทยจะได้เรียนภาษาอังกฤษเป็นเดิมมา ด้วยลัทธิของพวกมิชชันนารีอเมริกันไม่ได้ตั้งตัวเป็นสมณะเหมือนพวกบาทหลวงวางตนเป็นแต่เพียงมิตรสหาย ใช้การสงเคราะห์ เป็นต้นว่าช่วยรักษาโรคแลช่วยขอกกล่าวส่งสอนวิชาการต่าง ๆ ให้แก่ผู้คนเป็นเบื้องต้นของการสอนศาสนา เพราะฉะนั้นเมื่อคนทั้งหลายรู้จักคุ้นเคยจึงชอบสมาคมคบหากับพวกมิชชันนารีอเมริกันมาแต่แรก.

ในสมัยนั้นผู้มีสติปัญญาที่เป็นชนสูงอยู่ในประเทศนั้นแลเห็นอยู่แล้วว่าการสมาคมเกี่ยวข้องกับฝรั่งต่างประเทศคงจะต้องมีขึ้นกว่าแต่ก่อน แลภาษาอังกฤษจะเป็นภาษาสำคัญทางประเทศวันออกนั้น มีเจ้านายบางพระองค์แลข้าราชการบางคนปรารถนาจะศึกษาวิชาการแลขนบธรรมเนียม

นิยมของฝรั่ง และเล่าเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษ จึงพยายามเล่าเรียน
 ศึกษาด้วยพวกมิชชันนารีอเมริกันตั้งแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ที่สำคัญคือ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลานั้นยังทรงผนวชเป็นพระ
 ราชาคณะอยู่พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลา
 นั้นยังเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์พระองค์ ๑ สมเด็จพระเจ้าพระยา
 ขรรหมาศศรีวิบูลย์ เวลานั้นยังเป็นหลวงสิทธิินายเวรมหากเล็ก
 แล้วได้เลื่อนเป็นหมื่นไวยวรรณกิจองค์ ๑ แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาทาง
 ภาษารู้แต่พอพูดอังกฤษได้บ้าง ไม่เชี่ยวชาญเหมือนพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่
 ท่านทั้ง ๓ ที่กล่าวมานี้ศึกษาได้ความรู้การฝรั่งต่างประเทศ ท่านได้
 ใช้วิชาช่วยราชการมาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ เพราะเมื่อปีจอ พ. ศ. ๒๓๕๓
 ทรงกับคฤศตศก ๑๘๕๐ รัฐบาลอังกฤษให้เชื้อเซมสะบรูกเป็นทูตมา
 ด้วยเรือรบ ๒ ลำ จะเข้ามาขอแถมหนังสือสัญญาที่เขอรันไคมาทำไว้ เชื้อ
 เซมสะบรูกเข้ามาครั้งนั้นไม่เหมือนกับครอเฟ็ด และเขอรันไคมาก่อน
 ด้วยเป็นทูตตรงมาจากประเทศอังกฤษ การที่มาพดจาแลหนังสือที่ไม่
 มาถึงรัฐบาลไทย ใช้ภาษาอังกฤษ กิริยาอาการที่มากทงของอา
 ณิกกับทูตมาก่อน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราช
 ดำริให้หาผู้สนทนากับอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ให้พอที่จะรับรองได้ตอบ
 กับเชื้อเซมสะบรูกได้ ความปรากฏในจดหมายเหตุการณ์แลรับสั่งใน
 เรื่องเชื้อเซมสะบรูก (ซึ่งหอพระสมุดพิมพ์ เมื่อ ร.ศ. ๑๒๕ พ.ศ. ๒๔๕๓)
 ว่า:-

“ทรงพระราชดำริ * * * เห็นว่าผู้ใดมีสติปัญญาควร
 จะเอาเข้ามาเป็นที่ปฤกษาคว้ย การครองนเป็นการฝรั่ง สมเด็จพระ
 เจ้าอินทราชา เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทราบอย่างธรรมเนียม
 ฝรั่งมาก ควรจะเอาเป็นที่ปฤกษาใหญ่ไ้ แต่ก็ทักประจักษ์อยู่ที่
 เมืองสมุทรปราการ (ด้วยครั้งนั้นไม่ไว้พระทัย เกรงอังกฤษจะเอา
 อำนาจมายังคืบให้แก่อนังสือสัญญาอย่างทำแก่เมืองจีน จึงให้พระ
 เสรียมรักษาข้อมคู้ให้มั่นคง) จมื่นไวยวรนาถ (คือสมเด็จพระเจ้าพระยา
 ขรรคมหาศรีสรีวงศ์) ก็เป็นคนสันตติชนในอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ก็ลง
 ไปรักษาเมืองสมุทรปราการอยู่ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (คือสมเด็จพระเจ้า
 พระยาขรรคมหาพิชัยญาติ เป็นผู้ราชการกรมท่า ด้วยเจ้าพระยา
 พระคลังลงไปสถิตเลขอยู่ที่เมืองชุมพรในเวลานั้น) แต่งคนก็มีสติ
 ปัญญาเข้าใจความ เชิญกระแสดพระราชดำริที่ลงไปปฤกษา” แลการ
 ที่มีหนังสือโต้ตอบกับเชอเชมสะबरุครั้งนั้น ปรากฏว่าหนังสือที่
 มีมาเป็นภาษาอังกฤษ ให้หมอยอน (คือหมอยอน เทเลอ โยนส์
 มิชชันนารีอเมริกัน) แปลเป็นภาษาไทยกับล่ามของสมเด็จพระเจ้าพระยา
 อีก ๒ คน เรียกว่า โยเซฟ เป็นฝรั่งเรเชียนคน ๑ เรียกว่าเสมียนยัม
 (คือ เชมส์ เฮ) อังกฤษอีกคน ๑ ส่วนหนังสือที่ไทยมีตอบเชอเชม
 สะबरุนั้น ร่างในภาษาไทยถวายทรงแก้ไขก่อน แล้วให้หมอยอนกับ
 ล่ามช่วยกันแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้วส่งไปถวาย “ทลกระหม่อมพระ”

คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทรวสอบอีกชั้นหนึ่ง เพราะ
ในทางภาษาอังกฤษทรงทราบว่าผู้อื่นที่เล่าเรียนด้วยกันในครั้งนั้น

ไทยที่ศึกษาวิชาความรู้กับมชชนนารืออเมริกัน เมื่อในรัชกาลที่ ๓
ยังมีอีกแต่ไปเรียนทางวิชาอื่น เช่นกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงกำกับ
กรมหมอยู่ในเวลานั้น ทรงศึกษาทางวิชาแพทย์ฝรั่งจนได้ประกาศ
นียบัตร ถวายเป็นพระเกียรติยศมาจากมหาวิทยาลัยแห่ง ๑ ใน
ประเทศอเมริกา กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศอีกพระองค์ ๑ ว่า
ทรงศึกษาการช่างฝรั่ง แต่จะทรงศึกษากับใครเล่าทรงสามารถเพียงใด
หาทราบไม่ ยัจนายโหมค อมาตยกุลที่ได้เป็นพระยากระสาปนิโกศล
เมื่อในรัชกาลที่ ๕ อีกคน ๑ ได้ศึกษาเรื่องเครื่องจักรแลวิชาประสมธาตุ
จากพวกมิชชนนารืออเมริกัน แลหัดชักปรักจากหลอดหลอดลานอก
ฝรั่งเศส แต่เมื่อยังจ่ายด้วยแผ่นดิน เป็นผู้เรียนวิชาฝรั่งมีชื่อเสียง
มาในรัชกาลที่ ๕ แต่ผู้เล่าเรียนแต่ทางวิชาช่างไม่สู้จะเอาใจใส่ใน
ทางภาษาจึงไม่ใคร่รู้ภาษา ถึงสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ก็เพราะเอาใจใส่ในวิชาต่อเรือกำปั่นเสียมาก จึงไม่ใคร่สนทนาทงภาษา
อังกฤษ.

ผู้ที่เล่าเรียนภาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นอก
จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว มีปรากฏอีกแต่ ๒ คน คือหม่อมมาโชทัยผู้แต่งหนังสือ
เรื่องนั้นคน ๑ เกิดในรัชกาลที่ ๒ เมื่อขบเถาะจุลศักราช ๑๑๘๑ พ.ศ. ๒๓๖๒
เดิมเป็นแต่หม่อมราชวงศ์กระต่ายบุตรหม่อมเจ้าชุ่ม ในเจ้าฟ้า

กรมขุนอิศราณรัักษ์ เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว เพียรเรียนตามเสด็จจนรู้ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ หม่อมเจ้าชุ่มได้
เป็นกรมหมื่นเทวานุรักษ์ หม่อมราชวงศ์กระต่ายไต่เป็นหม่อมราโชทัย
แล้วจึงไต่เป็นตำแหน่งล่ามไปเมืองอังกฤษกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ ชุ่ม
ขุนนาง เมื่อทูตไทยไปคราวแรกนั้น ครั้นกลับจากราชการทูต ทราบว่าไต่
พระราชทานพานทองเล็ก แล้วไต่เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลต่างประเทศ
คนแรก อยู่มาจนอายุได้ ๔๕ ปี ถึงอนิจกรรมในปลายรัชกาลที่ ๔ เมื่อ
ปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐ อีกคน ๑ ชื่อนายทิศเป็นมหาดเล็กข้าหลวงเดิมใน
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ฝึกหัดวิชาเร็วเรือ แลเรียนรู
ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศสเรียกกันว่า “กัปตันทิก” มีชื่ออยู่ในหนังสือ
เชอชอนเขาริงแต่งเรื่องเมืองไทย คนนี้ในรัชกาลที่ ๔ ไต่เป็นที่ขุนปริชา
ชาญสมุท เป็นล่ามของหมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูตไปเมืองอังกฤษด้วย
ต่อมาไต่เป็นที่หลวงสรวิเศษ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกเธอ
ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแทบทุกพระองค์ อยู่มาจนใน
รัชกาลที่ ๕ ไทยที่เรียนรู้อังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓
มีปรากฏแต่ ๔ ด้วยกันถึงกล่าวมานี้ ยังมีไทยที่ไต่ออกไปเล่าเรียน
ถึงยุโรปเมื่อในรัชกาลที่ ๓ อีกคน ๑ ชื่อนายฉุน เป็นคนที่สมเด็จพระเจ้า
พระยาฯ เลี้ยงมา เห็นว่าฉลาดเฉลียวจึงฝากเรือกัปตันอังกฤษออกไป
ฝึกหัดวิชาเร็วเรือกำปั่น ไต่ไปเรียนอยู่ในเมืองอังกฤษจนได้ประกาศนียบ
ัตรเรือทะเลไต่แล้วจึงกลับมา (เข้าใจว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๔) ไต่

เป็นที่ขุนจรเจนทเล แลได้เป็นล่ามของพระยามนตรีสุริยวงศ์เมื่อไปเป็น
ราชทูตด้วย ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นหลวงชลธารพินิจัย ตำแหน่ง
เจ้ากรมคลอง แลเลื่อนเป็นพระชลธารพินิจัย

ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็น
พระอริยวงศาคตญาณเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศราชวรวิหาร มาแต่แรกเสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติ เวลานั้นมีภานิตสมเด็จพรมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศ
วรญาณกรณดำรัสว่า “ในรัชกาลที่ ๑ ใครแข็งแรงในการศึกสงคราม
ก็เป็นคนโปรก ในรัชกาลที่ ๒ ใครเก่งขบถกลอนก็ก็เป็นคนโปรก ใน
รัชกาลที่ ๓ ใครครีตาสร้างวัก็ก็เป็นคนโปรก แลในรัชกาลที่ ๔ ถ้า
ใครเรียนรูภาษาฝรั่งก็เป็นคนโปรก ” ดังนี้ แต่ในสมัยเมื่อราชทูตไทย
ออกไปประเทศอังกฤษเมื่อคราวขอมะเสง ผู้ที่เริ่มเล่าเรียนภาษาฝรั่ง
ขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ยังอยู่ในเวลาเล่าเรียน หรือเพิ่งจะเริ่มเข้ารับราชการ
ในตำแหน่งต่ำ ยังไม่มีผู้ใดซึ่งเป็นข้าราชการชั้นสูงจะสามารถรับ
หน้าที่ทำการได้อย่างหม่อมราโชทัย ด้วยเหตุทั้งปวงจึงกล่าวมานี้
จึงควรนับว่า จกหมายเหตุของหม่อมราโชทัยเป็นหนังสือแต่งตั้งดีแลนำ
อ่านด้วยประการทั้งปวง.

บาปผู้คนที่ไปในกองทัพ ๒๗ คน

(๑) ราชทูต พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เป็นบุตร
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ร่วมมารดากับสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ ต่อมาได้เป็นที่สมุหกลาโหมฝ่ายเหนือ

(๒) อุปทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (เพ็ง ต้นสกุล เพ็ญกุล)
เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้เป็น
พระยาบริรักษ์รัตนราชพลธก จางวางมหาดเล็ก ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นพระยา
ราชสุภาวดี แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ข้าราชการ
กรมพระศรีสวดี

(๓) ทริทูต (เดิมชื่อว่า หลวงชาญภูเบศร์ แล้วเปลี่ยนเป็น)
หมื่นมณเฑียรพิทักษ์ (กว้าง) เป็นข้าหลวงเดิม ร่วมพระนมในพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมามีความผิดต้องออกจากราชการ

(๔) ลำหหลวง หม่อมราโชทัย ชื่อหม่อมราชวงศ์ กระต่าย
(อิศรางกูร ณ อยุธยา) บุตรกรมหมื่นเทวานุรักษ์ ในเจ้าฟ้ากรมขุน
อิศวานุรักษ์

(๕) ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ หมื่นราชามาตย์ (ท้วม
บุนนาค) เป็นบุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ กลับมาได้
เป็นที่พระเพ็ชรพิไลยศศรีสวัสดิ์ ปลัดเมืองเพชรบุรี แล้วเลื่อนเป็นพระยา
เทพประชน ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม ในรัชกาลที่ ๕ เป็น

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี

(๖) ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ นายพิจารณ์สรรพกิจ(ทองอยู่ กัลยาณมิตร) เป็นบุตรเจ้าพระยานิกรบดินทร์ ต่อมาได้เป็นหลวงเทศนายเวร

(๗) ลำหม่อมของราชทูต ขุนจรเจนนทะเล ชื่อขุน ใ้ไปเรียนวิชาเกรวี่ในยุโรป ในรัชกาลที่ ๕ ได้ไปเป็นหลวงชลธารพินิจัย แล้วเลื่อนเป็นพระชลธารพินิจัย เจ้ากรมคลอง

(๘) ลำหม่อมของอุปทูต ชื่อ นายโนวี

(๙) ลำหม่อมของตรีทูต ขุนปรีชาชาญสมุท ชื่อคิต เป็นนายเรือในพระบวรราชวัง ภายหลังได้ไปเป็นหลวงสุวิเศษ นายทหารหน้าในกรมพระราชวังบวร ฯ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษแก่นายวังหน้าในรัชกาลที่ ๕

(๑๐) นายเทศ ขุนนาค (คือ เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์) บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ อายุ ๑๗ ปี เป็นนักเรียนส่งไปเรียนวิชา

(๑๑) นายทูต ขุนนาค บุตรพระยามนตรี ฯ ราชทูต อายุ ๑๖ ปี เป็นนักเรียนส่งไปเรียนวิชา

นักเรียน ๒ คนนี้ เมื่อถึงเมืองอังกฤษราชทูตได้ขอให้รัฐบาลอังกฤษช่วยหาที่เล่าเรียน กระทรวงต่างประเทศอังกฤษสืบหาที่เล่าเรียน เติมกระว้างให้ไปเรียนที่ราชวิทยาลัยในลอนดอน แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ เมื่อทูตกลับมา นักเรียนก็กลับมา หาได้ข้อยู่เล่าเรียนไม่

- (๑๒) เสมียนของราชทูต นายบริบาลบรรยงก์
- (๑๓) เสมียนของอุปทูต ขนบรินทามาตย์
- (๑๔) เสมียนของตรีทูต ไม่ปรากฏชื่อ
- (๑๕) หมอยา จะเป็นใครหาทราบไม่
- (๑๖) เข้าใจว่าหมอนวนก

คนใช้ ๑๑ คน

รวมทั้งสิ้น ๒๗ คน

เจ้าภาพขอขอบพระทัย และขอบพระคุณทุกท่านที่
ประทานให้เกียรติมาในงานนี้ และทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือ
ให้ความสะดวกในคราวบำเพ็ญกุศลสัตตมวารศพ ตลอดจนการ
ส่งบัตรเชิญ และการจัดงานในวันพระราชทานเพลิงศพ และ
ฌาปนกิจศพ.

เสวริมพงศ์ วรขึงขัง
แพทย์หญิงอุบลรัตน์ วรขึงขัง } เจ้าภาพ

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน่วยงานวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายพนิจ อุตาราม ผู้พิมพ์โฆษณา ๘/๖/๒๕๐๓

๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐